

Ett krympande partisystem?

Henrik Oscarsson

Inledning¹

Under 1990-talets första år har svensk politik periodvis kännetecknats av partier i samarbete snarare än av partier i skarp konflikt med varandra. Situationen är till viss del ett resultat av den ekonomiska krisen och en besvärlig parlamentarisk situation efter det senaste valet, med ny demokrati som tungan på vågen. Det är omständigheter som har fått partierna att frångå traditionella samarbets- och konfliktmönster. Men frågan är om inte dagens relativt ljumma klimat partierna emellan är ett led i en mer långsiktig utveckling som inte har med tillfälliga konjunkturen och mandatfördelningar att göra. Blir partierna alltmer lika varandra? Minskar de politiska avstånden mellan partierna i det svenska partisystemet? Det är huvudfrågan i den här studien.

Det har blivit vanligare att partier som traditionellt inte samarbetar slår sina påsar ihop i viktiga politiska frågor. Jag tänker närmast på de senaste årens samarbeten över blockgränserna: energiuppgörelsen mellan socialdemokraterna och de borgerliga mittenpartierna 1989, skatteuppgörelsen mellan socialdemokraterna och folkpartiet 1990 samt de historiska krisuppgörelserna under hösten 1992. Riksdagspartierna har på senare tid varit påfallande överens i en rad stora och viktiga frågor, kanske framför allt på det ekonomiska området. Beslut som att knyta valutakursen till ecu:n och att ansöka om svenskt EG-medlemskap har fattats under stor enighet. I skrivande stund sluter socialdemokraterna upp bakom folkpartiets förslag att genomföra stora besparingar i försvarsbudgeten.

Förutsättningarna för ett blocköverskridande regeringssamarbete efter nästa val anses av vissa bedömare som goda. Socialdemokraterna har inlett en charmoffensiv gentemot folkpartiet. Ingvar Carlsson säger sig vilja regera tillsammans med fp *även* om socialdemokraterna får egen majoritet i riksdagen. Siktet är inställt på att bilda en bred, stabil och handlingskraftig mittenregering efter valet 1994. Den socialdemokratiska kärleken är åtminstone till en del besvarad. Om valresultatet innebär att en borgerlig majoritetsregering inte går att bilda utan stöd från ny demokrati kan Bengt Westerberg tänka sig ett samarbete med s. Detta försök till brobygge över blockgränsen innebär att antalet tänkbara regeringskoalitioner efter valet 1994 är fler än tidigare.

Väljarnas rörlighet har ökat under det senaste kvartssekklet. Den minskande andelen partiidentifierade väljare har varit en följetong i svensk valforskning under 1970- och 1980-talen. Partibytena, åsiktsröstarna och röstsplittrarna

har blivit fler. Valforskarna talar om att partierna alltmer har tappat greppet om väljarna och inte längre kan räkna med samma stöd från tidigare trogna grupper. Resultatet har blivit att partierna inför varje nytt val har fler väljare att slåss om. Detta får konsekvenser för partiernas agerande i den allt tuffare konkurrensen om marginalväljare, liksom i samarbets- och regeringsfrågor.

Också väljarna har ställts inför en tuffare uppgift på senare år. De har fått fler potentiella riksdagspartier att välja mellan och de tycks ha allt svårare att hålla reda på vad som egentligen skiljer partierna åt. Väljarna uppfattar exempelvis partiernas profiler som allt luddigare (Gilljam och Holmberg 1993:33-42). Att blockpartisystemet skakar i sina grundvalar innebär dessutom att det 1994 kan finnas fler än två regeringsalternativ att ta ställning till: en borgerlig flerparti-regering, en socialdemokratisk enpartiregering och en blocköverskridande regering bestående av socialdemokraterna och folkpartiet.

I det här sammanhanget är det intressant att undersöka de politiska avstånden mellan partierna. Hur stora är avstånden och hur har de förändrats över tid? Är den senaste tidens partisamarbeten och kurtiserande i regeringsfrågan tecken på att avstånden mellan partierna har blivit kortare? Innebär partiernas ökande konkurrens om väljarna en slags "samling vid pumpen", d v s att partierna närmar sig varandra politiskt i iveren att samla breda väljarskaror? Är uppslutningen kring en gemensam politik på många områden mer av en tillfällighet, ett resultat av tvingande omständigheter, eller är den ett uttryck för att det politiska slagfältet har krympt? Förhoppningen är att komma närmare svaren på några av de här frågorna genom att studera de politiska avstånden mellan partierna.

Vad är politiska avstånd?

Vad kan då menas med politiska avstånd? Jag har valt att utgå från den norske valforskaren Henry Valens definition (1990:17) av vad begreppet politiska avstånd kan ha för betydelse och användning:

Begreppet politiska avstånd används för att beskriva graden av likhet eller närhet i politiska uppfattningar hos partier, väljargrupper eller enskilda väljare.

Begreppet politiska avstånd är alltså ett verktyg och ett hjälpmedel för att kunna beskriva likheter och skillnader. Det är emellertid inte enkelt att definiera begrepp som "avstånd" och "likhet" på ett sådant sätt att de kan användas i empirisk forskning.

Uttryck som "nära" och "långt ifrån" är användbara inte bara när det gäller fysiska avstånd. I vardagligt språkbruk används ofta avståndsrelaterade ord för att beskriva olika saker. Att vara "nära lösningen på problemet" eller "långt ifrån vänner" är två exempel. I vårt språk finns många användbara ord och fraser för att beskriva skillnader och likheter, rangordna och gradera. Avståndsbegreppet fungerar då som ett effektivt tankeredskap för att underlätta och klargöra samband och inbördes relationer mellan objekt, företeelser eller människor.

Men det är först då begreppet politiska avstånd operationaliseras i en empirisk undersökning som det fylls med ett konkret innehåll. Hur "politiska avstånd" skall tolkas beror på vilka mätmetoder som används och på vilken mät-nivå forskningen bedrivs. Det finns därför anledning att säga någonting om hur politiska avstånd kan mätas.

Det finns många tänkbara sätt att mäta och bedöma partiernas likhet och närhet. Studier av politiska avstånd kan i huvudsak bedrivs på två nivåer: väljarnivå och partinivå. På väljarnivå studeras hur väljarna uppfattar avstånd i politiken, oftast med hjälp av intervjuundersökningar. På partinivå är det istället partierna eller deras företrädare som är föremål för forskning. Innehållsanalyser av exempelvis partiprogram, partitidningar, broschyrer, partirepresentanternas uttalanden eller anföranden kan användas för att studera politiska avstånd och samarbetsmöjligheter mellan partierna.² En annan möjlighet är att studera hur partirepresentanterna röstar i riksdagens voteringar och i de olika utskottens omröstningar.³ Ibland studeras samspelet mellan väljarnivå och partinivå, t ex i forskning om representativ demokrati. Då behandlas graden av likhet och närhet i politiska uppfattningar mellan väljare och valda.⁴

Den följande studien rör sig endast på väljarnivå och behandlar hur väljarna uppfattar de politiska avstånden mellan partierna. Det empiriska materialet är hämtat från de svenska valundersökningarna 1968-1991. Två olika mått på politiska avstånd kommer att användas i analysen. Den första delen av uppsatsen ägnas åt att studera *väljarnas andrapreferenser*, d.v.s. det näst bästa partiet. I den andra delen företas en analys av *genomsnittliga avstånd*, ett avståndsmått som bygger på väljarnas poängsättning av partierna på en s k gillar-ogillarskala.

Intervjufrågorna om andrapreferensen och gillar-ogillarskalan mäter i grunden samma sak, nämligen gillande av partierna.⁵ Partierna placeras i båda fallen ut i en slags *evaluativ* dimension – ett kontinuum från starkt gillande till starkt ogillande. Med hjälp av gillar-ogillarskalan erhålls varje enskild väljares preferensordning av samtliga partier. Andrapreferensen är det "sämre" av de båda måtten, eftersom preferensordningen av partierna inte blir fullständig när endast de två mest omtyckta partierna finns med (första- och andrapreferensen).

I vilken mening kan då de avstånd som här mäts kallas för *politiska avstånd*? Operationaliseringarna av begreppet politiska avstånd tycks vid en första anblick hamna ganska långt ifrån det som måtten är tänkta att mäta, nämligen "graden av likhet och närhet i politiska uppfattningar". Är inte gillar-ogillarskalan och andrapreferenserna i själva verket två sätt att mäta partiernas *popularitet* bland väljarna?

Det finns naturligtvis möjligheter att använda sig av politiska avståndsmått som ligger innehållsligt "närmare" ideologier och åsikter. Exempelvis kan väljarnas placering av partierna på en vänster-högerskala eller väljarnas inställning i ett antal relevanta sakfrågor användas. Sådana studier har också genomförts (se t ex Gilljam & Holmberg 1993:32-42). Men väljarnas totala bedömningar av vilket parti de tycker näst bäst om och hur mycket de gillar de olika partierna är i det här sammanhangét ett bättre mått på avstånd mellan partierna.

Totalbedömningarna består troligtvis av betydligt fler komponenter än ideologier och kognitiva vänster–högeruppfattningar – såväl rationella, irrationella, kognitiva och evaluativa element antas ingå i väljarnas sammanvägda bedömningar. Exakt *vilka* komponenter som ligger till grund för bedömningarna är inte intressant för den här framställningen eftersom jag vill tala om politiska avstånd utifrån ett helhetsperspektiv och *inte* med utgångspunkt från enskilda konfliktdimensioner eller sakfrågor.

Tidigare forskning

Det är en gammal svensk valforskningstradition att studera partiavstånd med hjälp av intervjudata. I slutet av 1960-talet och i början av 1970-talet använde Bo Särllvik ett antal olika mått och analystekniker för att bl a studera väljarnas syn på konfliktstrukturen i partisystemet. Som mått på avstånd mellan partierna användes bl a partibyten (Särllvik 1968) och olika typer av frågeserier: frågor om väljarnas andra, tredje och sämsta parti samt frågor som ställs med den så kallade cartwheelmetoden.⁶ Clyde H. Coombs' unfoldingteknik (Coombs 1964; Coombs, Daves and Tversky 1970) och metriska skalningsmetoder användes för att analysera materialet. I enlighet med den spatiaala teoritraditionen, huvudsakligen Downs 1957 och Stokes 1963, användes data även för att åstadkomma geometriska representationer av avstånden mellan partierna i partisystemet, dvs en- och flerdimensionella "kartor" över partisystemet. Det flesta av de här teknikerna och resultaten av analyserna återfinns i Bo Särllviks uppsats "Mapping the Party Space" (Särllvik 1976). Resultatet av studierna visar framför allt på vänster-högerdimensionens mycket starka ställning i svensk politik under perioden kring 1970.

I boken *Svenska väljare* (Holmberg 1981) ägnade sig Sören Holmberg åt att studera konfliktstrukturen i det svenska partisystemet, bl a genom att titta på väljarnas andrapreferenser (näst bästa parti) och väljarnas preferensordningar (rangordningar av partierna efter hur omtyckta de är). Coombs' unfoldingteknik nyttjades för att ta reda på i vilken utsträckning väljarnas preferensordningar stämde överens med ett antal på förhand uppställda vänster-högermodeller. Huvudresultatet var att det var någon form av vänster-högermodell som strukturerade de allra flesta svenska väljares sympatier och antipatier för de olika partierna.

Sedan tio år tillbaka har det varit lugnt på den svenska forskningsfronten när det gäller politiska avstånd på väljarnivå. Norska valforskare med Henry Valen i spetsen har emellertid hållit lågan brinnande. Traditionen på området (t ex Converse and Valen 1971; Valen og Martinussen 1972), har följts upp i senare studier (Valen 1981; Aardal og Valen 1989; Rommetvedt 1991). I Danmark har Peter Nannestad (Nannestad 1984; 1985) studerat politiska avstånd mellan partierna och ritat kartor över det danska partirummet. I Sverige har dock mycket blivit gjort på närbesläktade forskningsområden. Jag tänker främst på forskningen kring förekomsten av olika konfliktdimensioner i svensk politik. Partierna kan sägas befinna sig nära eller långt ifrån varandra i en sådan dimension. I sin doktorsavhandling behandlar Martin Bennulf (Bennulf 1994) bl a

frågan om det finns en grön dimension i svensk politik. I "väljarboken" om 1991 års val (Gilljam och Holmberg 1993:kap.21) diskuteras förekomsten av en vit och en xenofobisk-kosmopolitisk dimension.⁷ De nya dimensionerna, tänker man sig, är konkurrenter till en allt mer försvagad vänster-högerkonflikt och har bidragit till att "nya" partier (miljöpartiet, kds och ny demokrati) kunnat ta plats i riksdagen.

Den dolda väljaropinionen

Var och varannan vecka presenterar massmedierna olika typer av opinionsundersökningar och väljarbarometrar som avslöjar hur den svenska väljaropinionen för närvarande ser ut. Resultaten visar hur många procent av medborgarna som uttryckt sina sympatier för respektive parti. Mätningarna ger relevant information om utvecklingen i väljaropinionen och har stor betydelse i den dagspolitiska debatten.

Men sådana opinionsundersökningar avslöjar långt ifrån hela sanningen om partiernas popularitet bland väljarna. Det finns ingenting i resultaten som kan tala om hur omtyckt ett parti är bland de väljare som *inte* tillhör dess sympatisörer. Exempelvis kan ett parti avancera från att vara det tredje eller fjärde bästa partiet till att bli näst bästa parti hos allt fler av de andra partiernas sympatisörer. Detta samtidigt som partiets opinionsstöd bland väljarna i stort kan vara oförändrat eller t o m i minskande. Partier som på det här sättet når framgångar i det fördolda har inte bara vunnit en ökad uppskattning för sin politik utan kan också ha förbättrat sina möjligheter att i en nära framtid göra goda valresultat. Och inte nog med det. Ett parti som är omtyckt bland en stor del av de andra partiernas väljare (och därmed befinner sig nära dessa partier) kan antas ha större möjligheter att ingå fruktbara samarbeten med dessa partier utan att riskera väljarförluster och missnöje i de egna leden.

Det kan alltså sägas finnas en dold väljaropinion i vilken förändringar kan äga rum utan att det behöver synas i väljarbarometrarna och som har, eller i vart fall borde ha, stor betydelse för partikonkurrensen.

Hur den dolda opinionen ser ut är högtintressant för partierna i jakten efter väljare. Kännedom om vilka partier det finns en möjlighet att "stjäla" väljare från och vilka partier det finns en risk att förlora väljare till kan komma att förändra förutsättningarna för partiernas agerande gentemot varandra, t ex när det gäller koalitionsbildning och andra typer av samarbete. Att samarbeta med partier som inte är omtyckta i de egna leden kan leda till sympatiförluster även bland *andra* partiernas väljare. Genom att studera politiska avstånd är det möjligt att komma närmare svaret på hur denna dolda politiska opinion ser ut.

Väljarnas andrapreferenser

Väljarnas andrapreferenser är det kanske enklaste måttet på avstånd i partisystemet. Känner vi till vilket parti en individ tycker bäst om avslöjar andrapreferensen vilket parti individen uppfattar som *näst* närmast sin egen politiska

uppfattning. Andrapreferenserna kan därför ses som alternativa röstningspreferenser eller som uttryck för en slags dold opinion – hur väljarströmmarna ser ut "under ytan". En individs andrapreferens indikerar det kortaste politiska avståndet från det egna partiet och kan eventuellt ge värdefulla upplysningar om hur opinionsvindarna kan komma att blåsa i en nära framtid.⁸

Hur stort det politiska avståndet är mellan första- och andrapreferensen för varje enskild individ är okänt. Avståndet till det näst bästa partiet kan ju t ex bero på graden av partiidentifikation, d v s hur starkt anhängarskapet är till det bästa partiet. I en situation där det inte råder någon som helst tvekan om vilket parti en väljare kommer att rösta på, till följd av exempelvis en stark övertygelse eller ett långt och traditionsbundet röstande, kan det politiska avståndet till det näst bästa partiet uppfattas vara mycket långt. En sådan väljare kanske t o m har svårt att över huvud taget ange ett näst bästa parti. Men den ökande andelen väljare som har flera partier som tänkbara röstningsalternativ är i en helt annorlunda situation och andrapreferensen får då en annan innebörd. Avståndet till det näst bästa partiet upplevs kanske inte vara särskilt långt och ett flertal partier kan samtidigt vara goda kandidater till andraplatsen.

Trots att andrapreferenserna endast avslöjar en riktning snarare än ett avstånd är det möjligt att upptäcka mönster och strukturer i partisystemet med hjälp av dem. Informationen kan användas för att dra slutsatser om vilka partier som är tänkbara samarbetspartners eller vilka partier som går en ljus, alternativt mörk, framtid till mötes i väljaropinionen. Det kan betyda mycket för ett parti att "ligga bra till" bland de andra partiernas väljare. För vissa partier kan framgångar i den dolda opinionen vara ljuset i tunneln som ger hopp om framtida valframgångar. På samma sätt kan stora förluster av potentiella väljare kringskära möjligheterna att vinna väljarstöd i stundande valstrider.

Men hur kan väljarnas andrapreferenser användas som avståndsmått? En individs andrapreferens avslöjar det parti till vilket det politiska avståndet är kortast eller, om man så vill, det parti som det är näst mest troligt att individen kommer att lägga sin röst på. Om sympatierna för bästa-partiet minskar tillräckligt mycket, kommer väljaren att rösta på ett annat parti i nästa val. Andrapreferenserna indikerar vilket parti det i så fall skulle kunna bli. Ju fler A-partister som hyser "andrahands"-sympatier för parti B, desto kortare antas A-partisterna uppfatta det politiska avståndet vara mellan de båda partierna. En sådan tolkning bygger på Anthony Downs proximity-teori (Downs 1957) som går ut på att ju kortare det politiska avståndet är mellan väljaren och ett parti, desto större är sannolikheten att väljaren lägger sin röst på just det partiet.

Resultaten i tabell 1 visar utvecklingen av de svenska väljarnas andrapreferenser mellan 1968 och 1991. Frågan om vilket parti intervjupersonerna tycker näst bäst om har funnits med i valundersökningarna vid varje val sedan 1968. De svenska väljarna har under den perioden inte haft några större svårigheter att ange en andrapreferens. Av de intervjupersoner som avslöjat sitt bästa parti har endast mellan 10 och 15 procent inte kunnat ange någon andrafavorit.⁹

Folkpartiet och centerpartiet har dominerat som väljarnas näst bästa parti under mätperioden. Det är kanske inget överraskande resultat; det är rimligt att partier i mitten av partisystemet har en större sympatipotential när det gäller

Tabell 1. Andrapreferensernas utveckling under perioden 1968-1991 (procent)

Näst bästa parti	1968	1970	1973	1976	1979	1982	1985	1988	1991
vpk/v	7	9	12	12	16	17	15	14	11
s	9	11	11	9	10	8	9	10	8
c	44	44	35	25	19	26	16	18	14
fp	21	20	14	27	29	16	31	24	26
m	6	3	8	8	10	12	11	8	10
kds	1	1	1	1	1	2	1	2	10
mp	-	-	-	-	-	2	4	9	3
nyd	-	-	-	-	-	-	-	-	6
Övr/vet ej	12	12	19	18	15	17	13	15	12
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal intervjuade	2707	2479	2219	2342	2540	2486	2439	2310	2216

Kommentar: Tabellen visar utvecklingen av de svenska väljarnas andrapreferenser under perioden 1968-1991. De inramade siffrorna visar vilket parti som vid varje tillfälle var de flesta väljarnas näst bästa parti.

andrapreferenser än vad flankpartier har. Mittenpartier kan ju vara omtyckta av väljare från samtliga näraliggande politiska läger, medan flankpartier nästan enbart har möjlighet att vinna sympatier "från ett håll".

Medan de övriga partiernas "dolda" opinionsstöd har varit förhållandevis svagt men konstant under de senaste 25 åren har centerpartiet och folkpartiet fått uppleva dramatiska förändringar. Vid valet 1968 och 1970 hade hela 44 procent av de svenska väljarna centerpartiet som näst bästa parti. Under 1970-talet minskade emellertid centerpartiets andel av andrapreferenserna avsevärt – från 44 procent 1970 till 19 procent 1979. Trots ett tillfälligt uppsving 1982 har partiets andrahandsstöd bland väljarna sedan fortsatt att minska. Centerpartiets andel av andrapreferenserna var vid valet 1991 lägre än någon gång tidigare (14 procent).

Folkpartiet befann sig opinionsmässigt i skuggan av centerpartiet i början av mätperioden. Mellan 1973 och 1976 lyckades partiet dock fördubbla sitt stöd från 14 till 27 procent av andrapreferenserna och blev svenskarnas populäraste andrahandsparti. Bortsett från Ola Ullstens katastrofval 1982 har fp sedan mitten på 1970-talet haft den största andelen andrapreferenser (kring 30 procent).

Näst efter folkpartiet och centerpartiet har vänsterpartiet haft den största andelen av väljarnas andrapreferenser, sett över hela perioden. Dåvarande vpk ökade sin popularitet som näst bästa parti från 7 procent vid valet 1968 till 17 procent vid löntagarfondsvalet 1982. Därefter vände kurvan nedåt. Vänsterpartiets andel av andrapreferenserna var nere i 11 procent vid valet 1991. Det kan tyckas förvånande att ett flankparti varit de svenska väljarnas tredje mest populära andrahandsparti. Att stå politiskt nära ett stort parti (s) och dessutom vara det ena av två partier i ett tvåpartiblock (det socialistiska) är förklaringen till vänsterpartiets 'tredjeplats'.

Socialdemokraternas andel av väljarnas andrapreferenser har varit mycket stabil under hela mätperioden (omkring 10 procent). Ett stort parti med många sympatisörer måste rimligen ha svårare att få höga andelar av andrapreferenserna än vad ett mindre parti har, eftersom dess sympatisörer inte kan ha det egna partiet som andrapreferens.

Moderaterna är det totalt sett minst framgångsrika partiet i den dolda opinionen. Vid valet 1970 var m andrahandsfavorit hos bara 3 procent av väljarna. Under 1980-talet har m haft omkring tio procent av andrapreferenserna. Den högsta noteringen var i samband med löntagarfondsvalet 1982 (12 procent).

De tre "nykomlingarna" i svensk politik, kristdemokratiska samhällspartiet, miljöpartiet och ny demokrati har alla lyckats minst lika bra i den dolda opinionen som i den "vanliga" väljaropinionen. Miljöpartiet fördubblade sin andel av väljarnas andrapreferenser från 2 procent i premiärvalet 1982 till 4 procent vid valet 1985 och fördubblade sin popularitetsandel ytterligare en gång i miljövalet 1988 (9 procent). Kds, som kan kallas nykomling trots att det existerat sedan 1964, har blivit ett parti att räkna med när det gäller andelen andrapreferenser. Efter att ha haft en högst blygsam framgång i den dolda opinionen under en lång period ökade partiet sin andel från 2 procent 1988 till 10 procent 1991. Det är långt ifrån den största ökningen mellan två val, men partiets genombrott i den dolda väljaropinionen är odiskutabelt. Kds blev en av de stora vinnarna i 1991 års val och nådde större framgångar i sin "riksdagspremiär" än vad miljöpartiet gjorde 1988. Ny demokrati, slutligen, lyckades charma 6 procent av de andra partiernas sympatisörer i valet 1991.

Som man bäddar får man ligga?

En intressant fråga är om ett partis förutsättningar att göra ett bra valresultat ökar i och med en framgång i den dolda opinionen? I så fall borde det vara möjligt att finna sådana utvecklingsmönster i våra resultat och kanske också att kunna säga någonting om hur partierna ligger till i den dolda opinionen inför nästa riksdagsval.

Centerpartiets höga andelar av väljarnas andrapreferenser i valen 1968 och 1970 tycks ha bäddat för partiets två rekordval: 1973 fick centern 25,1 procent av rösterna och partiet lyckades behålla ställningarna 1976 (24,1 procent) då Thorbjörn Fälldin blev Sveriges första borgerliga statsminister på 40 år. Men detta är faktiskt det enda tydliga exemplet på att ett parti som låg bra till bland de andra partiernas sympatisörer i ett senare skede kunde vinna ett ökat stöd för sin politik.

Folkpartiet verkar t ex inte ha kunnat utnyttja sina framgångar i den dolda väljaropinionen lika bra som centerpartiet. Framgångar som väljarnas andrafavorit i valet 1976 och 1979 innebar goda förutsättningar att göra ett bra val 1982. Men det blev ingen utdelning i form av ett ökat väljarstöd. Tvärtom var fp valets stora förlorare (5.9 procent av rösterna 1982). Framgångarna dröjde till valet 1985. Då ökade partiet sin popularitet bland alla väljare, vilket också syns i andelen andrapreferenser: från 16 procent 1982 till 31 procent 1985. Det tycks alltså inte finnas någon direkt koppling mellan folkpartiets valframgång 1985 och partiets popularitet som väljarnas näst bästa parti i slutet av 1970-talet.

Trots att folkpartiet har varit väljarnas populäraste näst bästa parti sedan 1985 har de stora valframgångarna uteblivit. Fp har visserligen lockat till sig många nya väljare under 1980-talet, men har samtidigt haft ovanan att byta ut nära hälften av sina väljare vid valen (Gilljam och Holmberg 1990:109; Gill-

jam och Holmberg 1993:kap.11). Folkpartiet har en större popularitet bland väljarna än vad som märks i valresultaten. För drygt en fjärdedel av de svenska väljarna var fp det parti till vilket det politiska avståndet var kortast 1991, näst efter förstapreferensen. Folkpartiet innehar ett ännu outnyttjat sympatikapital som kanske utgör en potential för att lyckas bättre i framtiden.

Var miljöpartiets ökande popularitet i den dolda opinionen ett förebud om partiets entré i riksdagen? Det är inte särskilt troligt. Trots en fördubbling i andelen andrapreferenser från 2 procent 1982 till 4 procent 1985 gjorde mp i själva verket ett något sämre val 1985 än 1982.¹⁰ Miljöpartiet blev riktigt populärt bland väljarna först inför valet 1988. Eftersom det inte går att avgöra hur utvecklingen av väljarnas andrapreferenser såg ut *mellan* 1985 och 1988 är det omöjligt att här ge ett bestämt svar på frågan. Utvecklingen *efter* 1988 är däremot tydlig. I valet 1991 fick mp bara 3 procent av väljarnas andrapreferenser. Inte nog med att väljarna övergav miljöpartiet i 1991 års val och partiet fick lämna riksdagen – också de väljare som angav mp som sitt *näst* bästa parti minskade kraftigt. Detta kan komma att inskränka miljöpartiets möjligheter att göra comeback i riksdagen 1994.

Inte heller kds' framgång i 1991 års val förannonserades av någon nämnvärd uppgång i andelen andrapreferenser. Under 1980-talet hade endast ett par procent av de svenska väljarna kds som andrahandsfavorit. Partiet fick sitt genombrott i den dolda opinionen först under mellanvalsperioden inför valet 1991.

Resultaten i tabell 1 visar sammanfattningsvis att det kan äga rum stora förändringar i andrapreferensernas fördelning mellan två val. För att kunna svara på frågan om partiets valframgångar över huvud taget kan spåras i utvecklingen av väljarnas andrapreferenser måste *mellanvalsperioderna* studeras mer noggrant. Varför inte ställa frågan om andrapreferens i opinionsinstitutens väljarbarometrar? Då skulle ny information om den dolda väljaropinionen kunna presenteras med mycket korta intervall.

De olika partisympatisörernas andrafavoriter

Nästa steg i analysen gäller utvecklingen av väljarnas andrapreferenser bland de olika partiernas sympatisörer. Vilket eller vilka partier tycker de flesta av de olika partiernas sympatisörer näst bäst om? I tabell 2 presenteras utvecklingen av andrapreferenserna för de grupper av partisympatisörer som funnits med i mätningarna under hela undersökningsperioden, d v s de fem 'etablerade' svenska riksdagspartierna v, s, c, fp och m. Resultaten för de tre nya riksdagspartierna kds, mp och nyd redovisas i tabell 3.

Genom att studera de olika väljargrupperna är det möjligt att få ett grepp om hur konfliktstrukturen i partisystemet ser ut och hur den har förändrats över tid. Det är samtidigt möjligt att i viss utsträckning undersöka om och hur de olika partierna har förflyttat sig i förhållande till varandra i den politiska geografien.

Vänsterpartiet

Vänsterpartiets sympatisörer har haft socialdemokraterna som näst bästa parti vid samtliga mättillfällen sedan 1968. Inget annat parti har hotat socialdemo-

Tabell 2. De olika partisympatisörernas andrapreferenser 1968–1991 (procent).

<i>V-sympatisörernas näst bästa parti</i>									
	1968	1970	1973	1976	1979	1982	1985	1988	1991
s	71	72	75	83	82	86	70	54	58
c	15	16	7	6	4	4	2	6	1
fp	7	1	0	1	2	0	2	1	8
m	0	1	0	0	1	0	1	1	1
kds	-	-	-	-	-	0	0	1	1
mp	-	-	-	-	-	4	14	32	18
nyd	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Övr/vet ej	7	10	18	10	11	6	11	5	8
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal intervjuade	45	98	91	89	139	85	97	91	79
<i>S-sympatisörernas näst bästa parti</i>									
	1968	1970	1973	1976	1979	1982	1985	1988	1991
vdk/v	12	17	21	24	33	32	31	26	23
c	56	60	44	25	15	20	15	21	21
fp	13	8	7	23	27	13	27	17	24
m	3	1	2	3	4	8	5	4	5
kds	-	-	-	-	-	1	1	1	4
mp	-	-	-	-	-	2	5	12	4
nyd	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Övr/vet ej	16	14	26	25	21	24	16	19	15
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal intervjuade	1528	1237	1115	1162	1163	1239	1132	1116	901
<i>C-sympatisörernas näst bästa parti</i>									
	1968	1970	1973	1976	1979	1982	1985	1988	1991
vdk/v	1	2	2	1	3	1	0	1	2
s	29	28	29	18	11	12	11	19	14
fp	49	50	32	50	42	28	44	33	22
m	12	7	21	20	27	38	24	17	18
kds	-	-	-	-	-	3	4	8	25
mp	-	-	-	-	-	3	4	9	4
nyd	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Övr/vet ej	9	13	16	11	17	15	13	13	10
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal intervjuade	443	581	509	506	435	352	264	259	199
<i>Fp-sympatisörernas näst bästa parti</i>									
	1968	1970	1973	1976	1979	1982	1985	1988	1991
vdk/v	0	0	1	0	0	0	2	1	1
s	16	13	9	17	20	18	17	18	18
c	58	72	55	50	35	34	28	30	12
m	18	10	22	19	35	34	37	33	35
kds	-	-	-	-	-	3	2	3	16
mp	-	-	-	-	-	2	3	3	4
nyd	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Övr/vet ej	8	5	13	14	10	9	11	12	12
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal intervjuade	373	320	187	276	266	131	360	280	222
<i>M-sympatisörernas näst bästa parti</i>									
	1968	1970	1973	1976	1979	1982	1985	1988	1991
vdk/v	0	0	1	0	0	1	1	1	0
s	4	2	2	3	5	7	7	8	4
c	35	40	61	49	38	54	18	11	9
fp	50	47	28	39	49	22	65	67	48
kds	-	-	-	-	-	3	1	2	15
mp	-	-	-	-	-	2	1	2	1
nyd	-	-	-	-	-	-	-	-	16
Övr/vet ej	11	11	8	9	8	11	7	9	7
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal intervjuade	264	187	252	276	466	557	465	364	507

Kommentar: De inramade siffrorna visar för resp. partigrupp vilket parti som vid varje tillfälle var de flesta sympatisörers näst bästa parti. Resultaten är hämtade från de svenska valundersökningarna 1968 - 1991.

kraternas popularitet. Med undantag av de två senaste valen har andelen socialdemokratiska andrapreferenser varit mellan 70 och 86 procent. Det är inte något förvånande resultat, eftersom de båda partierna traditionellt är grannar på den politiska vänster-högerskalan. De borgerliga partierna har inte haft någon framgång bland vpk-sympatisörerna, även om runt 15 procent av dem hade centerpartiet som näst bästa parti vid valen 1968 och 1970. Det är troligt att många centervänliga vänsterpartisympatisörer tog avstånd från c i samband med att Thorbjörn Fälldin blev ny centerledare 1971. Centerpartiet kom då att profilera sig som ett mer borgerligt parti än tidigare.

Det enda parti som kunnat rucka på socialdemokraternas starka popularitetsställning bland vänsterpartiets sympatisörer är miljöpartiet, under den senare delen av 1980-talet. Vänsterpartisternas stöd för mp ökade från 4 procent 1982 till 14 procent 1985 och var som störst vid miljövalet 1988 (32 procent). 1991 var miljöpartiets andel av v-sympatisörernas andrapreferenser 18 procent.

Socialdemokraterna

Det parti som de flesta av socialdemokraternas väljare uppfattade som närmast det egna partiet var först centerpartiet (fram till och med valet 1976) och sedan vänsterpartiet (mellan 1979 och 1988). Vid ett flertal tillfällen har det dock varit mycket jämnt i toppstriden. 1976 var folkpartiet, vpk och centerpartiet i stort sett lika vanligt förekommande som näst bästa parti bland de socialdemokratiska väljarna. 1979 och 1985 var kampen om "andraplatsen" hård mellan folkpartiet och vänsterpartiet. Vid det senaste valet 1991 ansåg för första gången de flesta socialdemokratiska väljare att det var folkpartiet som var det närmaste partiet, även om det var i mycket hård kamp med vänsterpartiet och centerpartiet. Resultaten tyder på att både fp och c står högt i kurs bland de socialdemokratiska väljarna.

Andelen socialdemokrater med moderaterna som näst bästa parti har i allmänhet hållit sig under fem procent. Undantaget är ironiskt nog löntagarfondsvalet 1982, då andelen steg till 8 procent. Resultatet stämmer med hur partitytena såg ut det året. Mellan valen 1979 och 1982 tappade socialdemokraterna fler röster till m (omkring 2 procent) än till mittenpartierna c och fp (Holmberg 1984:28).

När det gäller miljöpartiet kan vi i stort sett se samma ökning i andrapreferenserna som i den tidigare analysen av vänsterpartiets sympatisörer, även om ökningen inte är lika påtaglig relativt sett: mp gick från 2 procent av s-sympatisörernas andrapreferenser 1982 till 12 procent 1988. I *absolut* antal väljare är ökningen dock avsevärd.

Andelen socialdemokrater med andrahandsympati för kds har varit mycket liten vid valen 1982, 1985 och 1988 (1 procent). Först vid det senaste valet ökade sympatierna, om än sparsamt. Kds sällade sig till gruppen av partier som fick 4-5 procent av socialdemokraternas andrapreferenser 1991: m, nyd och mp.

Socialdemokratiska sympatisörer tycks vara de som har svårast att uppge något näst bästa parti. Andelen övrigt/vet-ej har vid fyra tillfällen varit över

tjugo procent – en siffra som inte har någon motsvarighet bland de andra partiernas väljare. En förklaring kan vara att de socialdemokratiska väljarna traditionellt har en högre grad av partiidentifikation än de andra partiernas väljare (Gilljam – Holmberg 1993:kap.23). En starkt övertygad väljare som inte ens har övervägt att rösta på något annat parti kan ha svårare att ange ett näst bästa parti.¹¹

Centerpartiet

Folkpartiet har under mätperioden haft en stark popularitetsställning bland centerpartiets sympatisörer. Vid sju av de nio undersökningstillfällena hade de flesta av centerpartiets väljare folkpartiet som näst bästa parti. Trenden är emellertid sjunkande: Från att ha varit omkring 50 procent 1968, 1970 och 1976 (1973 innebar ett anmärkningsvärt bottennapp, 32 procent) minskade andelen andrahandsympatier för centerpartiet till omkring 40 procent 1979, 1985 och 1988. Vid det senaste valet var andelen centerpartister med fp som näst bästa parti lägre än någon gång tidigare (22 procent).

Centersympatisörernas uppfattning av det politiska avståndet till moderaterna har genomgått stora förändringar under 1970- och 1980-talen. Mellan 1968 och 1982 ökade andelen moderata andrapreferenser bland centerpartiets sympatisörer från 12 till 38 procent. Sedan valet 1982 har dock moderaternas popularitet minskat. 1991 var det 18 procent av centerpartiets sympatisörer som hade m som andrapreferens.

Kds intog en kanske överraskande position som centerväljarnas vanligaste näst bäst parti vid valet 1991. Sympatierna för kds ökade under hela 1980-talet: från 3 procent 1982 till hela 25 procent 1991 och tycks inte ha påverkats annat än positivt av den tekniska valsamverkan partierna emellan i 1985 års val. För första och hittills enda gången lyckades ett annat parti än de fem traditionella få den största andelen av andrapreferenserna bland ett partis sympatisörer.

Socialdemokraterna låg bra till bland centerpartiets väljare i början av undersökningsperioden med omkring 30 procent av andrapreferenserna. De goda resultaten följdes av bottennoteringar nedåt tio procent vid valen 1979, 1982 och 1985. Vid miljövalet 1988 var socialdemokraternas popularitet tillfälligt något större, 19 procent, men minskade åter vid 1991 års val (14 procent).

Vänsterpartiet har haft mycket sparsamt med sympatier bland centerpartiets väljare. Även miljöpartiet får räknas som ett av de minst omtyckta partierna i centerleden, trots ett gemensamt intresse för miljöfrågor. I själva verket var det först vid miljövalet 1988 som mp hade en viss framgång som andrafavorit (9 procent). I 1991 års val var sympatierna för mp lika stora som sympatierna för ny demokrati. (omkring fem procent av c-väljarnas andrapreferenser.)

Folkpartiet

Folkpartiväljarnas sympatier för centerpartiet har under mätperioden successivt förbytts till sympatier för moderaterna. Vid valet 1968 och i början av 1970-talet dominerade c som de flesta fp-sympatisörers näst bästa parti. Re-

kordnoteringen är från 1970 då hela 72 procent av folkpartisterna hade centerpartiet som andrafavorit. Vid valet 1979, 1982 och 1988 var det i stort sett dött lopp mellan moderaterna och centerpartiet (omkring 35 procent av andrapreferenserna vardera). Moderaterna drog emellertid det längsta strået: I valet 1991 var centerpartiets andel av folkpartisternas andrapreferenser lägre än någonsin, 12 procent, medan m lyckades hålla ställningarna. Det politiska avståndet mellan fp och m tycks alltså ha minskat, samtidigt som det blivit allt längre mellan fp och c.

Andelen folkpartisympatisörer som haft socialdemokraterna som näst bästa parti har varit mycket stabil sedan 1976 (mellan 15 och 20 procent). Än en gång kan vi konstatera dramatiska förändringar i samband med det senaste valet. Den grupp av folkpartiets väljare som angett socialdemokraterna som näst bästa parti (18 procent) var då för första gången fler än de som angett centerpartiet (12 procent). Det är en utveckling som är allt annat än positiv för centerpartiet. Utifrån de här resultaten är det t ex inte otänkbart att folkpartiets sympatisörer hellre ser att folkpartiet samarbetar med socialdemokraterna än med centerpartiet.

Kds fick sitt genombrott också bland folkpartiets sympatisörer i samband med valet 1991. Från att ha samlat endast en bråkdel av fp-väljarna under 1980-talet (2-3 procent) blev kds andrahandsfavorit bland 16 procent av folkpartiets sympatisörer. Kristdemokraterna kan alltså åtnjuta en inte obetydlig popularitet bland de andra borgerliga partiernas sympatisörer.

Moderaterna

Moderaterna har under mätperioden haft ömsom centerpartiet, ömsom folkpartiet som klar andrafavorit. Men precis som bland folkpartiets sympatisörer har centerpartiets popularitet minskat kraftigt bland de moderata sympatisörerna: vid 1991 års val uttryckte s större sympatier för de två "nya" borgerliga partierna, kds och nyd, än för centerpartiet. Kds och nyd hade 15 respektive 16 procent av andrapreferenserna medan centerpartiet bara fick 9 procent.

Folkpartiet nådde sin högsta notering vid miljövalet 1988, då två tredjedelar (67 procent) av de moderata väljarna ansåg att fp var det näst bästa partiet. Vid valet 1991 hade andelen sjunkit till 48 procent.

Miljöpartiet och vänsterpartiet har inga sympatier bland de moderata väljarna. Däremot har socialdemokraterna haft en större andel av de moderata andrapreferenserna under 1980-talet (omkring 7 procent) än under 1970-talet (2-5 procent). En svag uppgång kan möjligen visa på en lägre grad av polarisering i partisystemet. Kanske har de moderata sympatisörerna endast haft sympatier för en stabil regering, oavsett partifärg.

Ingen annan grupp av partisympatisörer tycks ha så stora sympatier för nyd som de moderata sympatisörerna (16 procent av andrapreferenserna). Bland vänsterpartiets, socialdemokraternas, centerpartiets och kds' sympatisörer var andelen nydemokratiska andrapreferenser omkring fem procent vid valet 1991. Inga miljöpartister och bara 2 procent av folkpartisterna angav nyd som sitt näst bästa parti. Ny demokrati, som inte lyckats få något som helst stöd

bland de övriga partiernas väljare, tycks åtminstone ha ett visst stöd från de moderata väljarna.

Kds

Resultaten i tabell 3 visar att kristdemokraternas väljare alltsedan valet 1982 har haft centerpartiet som näst bästa parti. Sympatierna för c har dock svalnat markant under mätperioden – från 57 procent 1985 till 30 procent 1991. Samtidigt har folkpartiet ryckt fram som främsta konkurrent till c och gått från 11 procent av andrapreferenserna 1982 till 24 procent 1991. Moderaterna har ökat sin popularitet bland kds' sympatisörer ungefär lika mycket, men först mellan de två senaste valen (från 8 till 21 procent). Observera att socialdemokraterna t o m var något mer populärt bland kristdemokraternas sympatisörer än vad moderaterna var vid valen 1985 och 1988. Resultaten förmedlar ett intryck av att kds efter valet 1991 är ett väl förankrat borgerligt parti som vet var det hör hemma. Att kds' sympatisörer skulle uppskatta att det egna partiet samarbetade med några andra partier än c, fp och m förefaller inte troligt.

Miljöpartiet

De flesta av miljöpartiets sympatisörer tycker näst bäst om socialdemokraterna, sett över hela mätperioden. Centerpartiet var visserligen de flesta mp-sympatisörers näst bästa parti 1982, men sedan dess har den största andelen av andrapreferenserna tillfallit s. 1985 hade var fjärde miljöpartist socialdemokraterna som andrafavorit och 1988 steg andelen till 35 procent. En förklaring till den stora popularitetsökningen är att sammansättningen av miljöpartiets väljare förändrades drastiskt i valet 1988, framför allt på grund av att de blev så många fler. Valforskarna har konstaterat att miljöpartiets väljare visserligen kom från vitt skilda politiska läger men att det var s som förlorade flest väljare till mp (Gilljam och Holmberg 1990:121). Det förklarar troligen socialdemokraternas ökade popularitet bland miljöpartiets sympatisörer 1988. Vid det senaste valet 1991 lyckades s trots en i kanten naggad popularitet (29 procent av andrapreferenserna) behålla titeln som de flesta mp-sympatisörers näst bästa parti.

Med tanke på de stora variationerna i miljöpartiväljarnas andrapreferenser är det intressant att slå ihop borgerliga respektive socialistiska andrapreferenser i två 'block' för att få en bild av hur mp har förflyttat sig i det politiska rummet. 1982 hade de socialistiska partierna (socialdemokraterna och vänsterpartiet) tillsammans 33 procent av andrapreferenserna, medan de borgerliga partierna (centerpartiet, folkpartiet, moderaterna och kds) hade 48 procent. 1985 var förhållandet det omvända: 36 procent för de borgerliga partierna och 46 procent för de socialistiska. Det resultatet stod sig också vid miljövalet 1988. Då hade 48 procent av mp-sympatisörerna ett socialistiskt parti som andrapreferens medan 35 procent av dem hade ett borgerligt. 1991 fortsatte mp sin vandring mot de båda socialistiska partierna. Socialdemokraterna och vänsterpartiet fick då för första gången egen majoritet med 51 procent av mp-sympatisö-

Tabell 3. Kds- och Mp-sympatisörernas andrapreferenser 1982-1991 och nyd-sympatisörernas andrapreferenser 1991 (procent).

Näst bästa parti	kds				mp				nyd 1991
	1982	1985	1988	1991	1982	1985	1988	1991	
vpk/v	0	0	0	1	9	21	13	22	1
s	5	9	13	4	24	25	35	29	18
c	55	57	35	30	29	13	20	15	6
fp	11	16	22	24	12	16	9	16	14
m	11	7	8	21	5	5	2	3	34
kds	-	-	-	-	2	2	4	7	5
mp	0	0	12	3	-	-	-	-	2
nyd	-	-	-	4	-	-	-	0	-
Övrigt/vet ej	18	11	10	13	19	18	17	8	20
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal intervjuade	64	44	60	135	42	56	121	73	85

Kommentar: De inramade siffrorna visar för respektive grupp av partisympatisörer vilket parti som vid varje tillfälle var de flesta sympatisörers näst bästa parti.

rernas andrapreferenser, medan de fyra borgerliga partierna tillsammans fick 41 procent. Tendensen är tydlig: miljöpartiets väljare har uppfattat avståndet mellan det egna partiet och de socialistiska partierna som allt kortare, samtidigt som avståndet till de borgerliga partierna har uppfattats som allt längre. Miljöpartiet är idag mer av ett vänsterparti än tidigare. Andra resultat från 1991 års valundersökning stöder den slutsatsen: mp förlorade sina "högerväljare" i valet 1991 och det var ett viktigt skäl till det dåliga valresultatet som tvingade mp att lämna riksdagen (Gilljam och Holmberg 1993: kap. 11).

Ny demokrati

Ny demokrati har bara funnits med vid det senaste valet och man kan därför inte tala om någon utveckling av andrapreferenserna. Däremot kan man få en indikation på hur ny demokratis sympatisörer själva uppfattar de politiska avstånden till de andra partierna. En tredjedel av ny demokratis väljare uppgav moderaterna som näst bästa parti 1991. 18 procent angav s som näst bästa parti och 14 procent hade fp som andrafavorit. Övriga partier har inte några större sympatier bland ny demokratis väljare. Centerpartiet och kds hade 5 respektive 6 procent av nydemokraternas andrapreferenser medan miljöpartiet och vänsterpartiet fick nöja sig med 1 respektive 2 procent.

Går det att förklara fördelningen av nyd-sympatisörernas andrapreferenser genom att studera vilka av 1988 års väljare som bytte parti till ny demokrati vid valet 1991? Ja, delvis. Moderaternas höga andel av andrapreferenserna beror troligen på att ny demokrati hämtade 20 procent av sina väljare från moderaterna. Och socialdemokraternas stora andel av nydemokraternas andrapreferenser kan i sin tur bero på att 24 procent av ny demokratis väljare kom från socialdemokraterna. Att folkpartiet är näst bästa parti för 14 procent av ny demokratis sympatisörer är däremot överraskande, med tanke på folkpartiets och framför allt Bengt Westerbergs aktiva avståndstagande från ny demokrati under valkampanjen 1991. Lägg också märke till den höga andelen nydemokrater i kategorin övrigt/vet ej. En förklaring kan vara att 11 procent av ny

demokratis väljare var förstagångsväljare och att nära en femtedel av ny demokratis väljare var sk soffliggare i valet 1988 (Gilljam och Holmberg 1993:kap. 11).

Presentationen av hur väljarnas andrapreferenser har utvecklats stannar här vid ren deskription. För att gå vidare krävs ett mer teoretiskt anslag och, förmodligen, länderkomparativa studier. En bra början kunde vara att studera politiska avstånd i Norden. Dels är de nordiska partisystemen mycket lika varandra och dels finns det en relativt stor mängd jämförbart datamaterial. En sådan analys måste dock skjutas på framtiden. Emellertid finns det anledning att redan här formulera några intressanta problem, som redan tangerats tidigare i framställningen. Hur hänger andrapreferensernas utveckling ihop med exempelvis 1) partiets valframgångar och valförluster, 2) partiets storlek och position i partisystemet, 3) partibyten och taktikröstning samt 4) partisamarbeten och koalitionsbildningar?

Gillar – ogillarskalan

Andrapreferenserna säger ingenting om *hur stora* de politiska avstånden är mellan väljarnas bästa och näst bästa parti. Därför måste resultaten från väljarnas andrapreferenser kompletteras med andra mått. Den sk gillar–ogillarskalan kan användas inte bara för att ta reda på hur väljarnas preferensordningar av partierna ser ut – vilket parti som är det tredje, fjärde, femte, o.s.v närmaste partiet – utan också *hur stora* avstånden är mellan de olika partierna.

Gillar–ogillarskalan, som har funnits med i de svenska valundersökningarna sedan 1979, ger intervjupersonerna en möjlighet att poängsätta alla partier efter hur mycket de gillar eller ogillar dem på en elvgradig skala från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt). Resultatet blir en preferensordning av partierna som kan anses vara unik för varje intervjuperson och som avslöjar hur individens bild av partisystemet ser ut. Preferensordningen är emellertid inte fullständig, eftersom intervjupersonerna tillåts att ge samma poäng till flera partier.

Sympatiskalan är ett mått på väljarnas sammanfattade bedömning av partierna. Som diskuterats tidigare är det troligt att bedömningen består av ett flertal komponenter. Till exempel spelar säkerligen partiernas vänster–högerposition, partiledare och partiledning, framtoning i massmedia, inställning till olika sakfrågor och lokala representanter en roll för en enskild persons totala bedömning. Olika personer har naturligtvis olika bedömningsgrunder och det är svårt att veta vilka kriterier varje enskild individ har i åtanke vid bedömningen av partierna. Använt som ett sammanfattande evaluativt mått kan gillar–ogillarskalan förse oss med intressant information om väljarnas helhetsbedömning av de olika partierna och därmed också om väljarnas preferensordningar av partierna.¹²

Data från gillar–ogillarskalan ligger här till grund för beräkning av genomsnittliga avstånd mellan partierna. För varje individ beräknas ett politiskt avstånd mellan alla par av partier. Avståndet motsvarar hur många skalenheter

som skiljer partierna åt på skalan. Har intervjupersonerna gett samma poäng till två partier är det politiska avståndet mellan dem noll. Det största möjliga avstånd mellan två partier är då det ena partiet tilldelats betyget +5 och det andra partiet -5. Avståndet mellan dem är då tio skalsteg. Därefter beräknas ett vanligt medelvärde, ett genomsnittligt avstånd på skalan, för samtliga väljare och för varje grupp av partisympatisörer. Dessa genomsnittliga avstånd används för att beskriva utvecklingen av väljarnas uppfattningar av de politiska avstånden mellan partierna över tid.¹³

Genomsnittliga avståndsmått blir intressanta först när de jämförs med andra mått eller med tidigare mätningar. Ett problem är att det i slutändan blir en hel del mått att presentera. Alla tänkbara partipar vid varje mättillfälle 1979-1991 ger sammanlagt 101 mått.¹⁴ Och eftersom det också är intressant att studera hur varje partis väljare uppfattar avstånden mellan partierna växer antalet mått med ytterligare 725 stycken.¹⁵

I likhet med avsnittet om andrapreferenser är analysen av genomsnittliga avstånd uppdelad i två delar; först studeras hur samtliga väljare har uppfattat de politiska avstånden mellan partierna och därefter hur de olika partiernas väljare har uppfattat de politiska avstånden. Tanken är att jämföra väljarnas uppfattningar av de politiska avstånden mellan par av partier över tid (1979-1991) och mellan grupper (de olika partiernas sympatisörer). Detta gör det möjligt att studera hur partierna rört sig i förhållande till varandra: vilka partier uppfattar väljarna har närmat sig varandra och vilka partier uppfattas ha dragit ut det politiska avståndet mellan sig? Resultaten kan bidra till att besvara frågan om det svenska partisystemet enligt väljarnas bedömning verkligen har krympt och om de politiska avstånden mellan partierna faktiskt har blivit kortare.

I tabell 4 redovisas hur de svenska väljarna har uppfattat avstånden mellan alla par av partier mellan 1979 och 1991. Resultaten visar på två viktiga utvecklingstendenser: För det första har de flesta partiavstånd blivit kortare under mätperioden, vilket ger stöd för tesen att det svenska partisystemet har 'krympt' och att partierna har blivit mer lika varandra, eller möjligen mer likvärdiga, i väljarnas ögon. Avstånden mellan de borgerliga och de socialistiska partierna har också minskat. Resultatet kan tolkas som att den svenska blockpolitiken blivit allt mindre betydelsefull under mätperioden.

För det andra är de få exemplen på ökande politiska avstånd intressanta: centerpartiets allt längre avstånd till de borgerliga syskonen fp och m och miljöpartiets allt längre avstånd till de borgerliga partierna fp, m och kds. De uppgifterna bekräftar i allt väsentligt de resultat som presenterats tidigare i artikeln.

Resultaten visar på ett övertygande sätt hur avståndet mellan centerpartiet och de båda socialistiska partierna (s och v) har minskat under mätperioden. Det är för övrigt de två största avståndsminskningarna i materialet (-1.42 enheter mellan c och v; -1.36 enheter mellan c och s). Det politiska avståndet mellan centerpartiet och folkpartiet har samtidigt blivit allt längre, liksom avståndet mellan centerpartiet och moderaterna. De svenska väljarna tycks vara av den uppfattningen att centerpartiet har förflyttat sig längre bort från sina

Tabell 4. Väljarnas uppfattning om de politiska avstånden mellan partierna 1979-1991 (genomsnittliga avstånd, samtliga väljare).

Avstånd mellan	1979	1982	1985	1988	1991	FÖRÄNDRING	
						1979-1991	z
v-s	3.03	3.08	2.98	2.83	2.56	-0.47	7.61
v-c	4.22	4.12	3.84	3.16	2.80	-1.42	19.60
v-fp	4.03	3.71	4.22	3.68	3.53	-0.50	6.45
v-m	4.88	4.81	4.90	4.23	4.42	-0.46	5.36
v-kds	-	3.30	3.46	2.82	3.50	+0.20	-2.68
v-mp	-	3.09	3.02	2.57	2.37	-0.72	11.38
v-nyd	-	-	-	-	3.71	-	-
s-c	4.12	4.07	3.74	3.03	2.76	-1.36	20.13
s-fp	3.73	3.80	3.69	3.46	3.06	-0.67	9.82
s-m	5.32	5.23	5.14	4.69	4.38	-0.94	11.04
s-kds	-	3.60	3.92	3.47	3.38	-0.22	3.11
s-mp	-	3.10	2.80	2.71	2.63	-0.47	7.47
s-nyd	-	-	-	-	4.26	-	-
c-fp	1.64	1.55	1.85	1.88	2.04	+0.40	-8.09
c-m	2.45	2.36	2.55	2.76	2.92	+0.47	-7.85
c-kds	-	2.18	2.05	2.09	2.06	-0.12	2.25
c-mp	-	2.24	2.13	2.35	2.11	-0.13	2.38
c-nyd	-	-	-	-	3.35	-	-
fp-m	2.44	2.41	2.53	2.14	2.35	-0.09	1.58 *
fp-kds	-	1.88	2.60	2.38	2.02	+0.14	-2.66
fp-mp	-	2.01	2.30	2.77	2.76	+0.75	-12.60
fp-nyd	-	-	-	-	3.50	-	-
m-kds	-	2.84	2.68	2.67	2.27	-0.57	9.57
m-mp	-	3.18	3.42	3.64	3.63	+0.45	-6.24
m-nyd	-	-	-	-	3.50	-	-
kds-mp	-	1.52	2.14	2.33	2.61	+1.09	-18.00
kds-nyd	-	-	-	-	2.92	-	-
mp-nyd	-	-	-	-	3.36	-	-

Kommentar: De politiska avståndsmåtten i tabellen motsvarar det genomsnittliga antal enheter partierna befinner sig från varandra på gillar-ogillarskalan. De förändringar som ägt rum under mätperioden redovisas i kolumnen näst längst till höger. Den första mätpunkten jämförs med den sista: de genomsnittliga avstånden för 1979 subtraheras helt enkelt från de genomsnittliga avstånden för 1991. Eftersom intervjupersonerna inte fick möjlighet att poängsätta kds och miljöpartiet på gillar-ogillarskalan vid det första mätillfället används de genomsnittliga avstånden för 1982 i de förändringsberäkningar där mp eller kds är inblandade. För nyd är inga förändringsberäkningar aktuella.

I kolumnen längst till höger redovisas z-värden. De är resultat från de signifikanstester som genomförts för att testa om det genomsnittliga avståndet vid det första och det sista undersökningstillfället är signifikant olika. Beslutsregeln för en signifikansprövning på 95-procentsnivån är följande: Är z-värdet större än +1.96 eller mindre än -1.96 är de två medelvärden som testas signifikant olika. Ju högre z-värde desto större säkerhet. En stjärnmarkering i samband med ett z-värde betyder att det *inte* ägt rum någon signifikant förändring av det politiska avståndet mellan de två mätpunkterna. De genomsnittliga avståndsberäkningarna bygger på svar från omkring 2620 intervjupersoner 1979, 2650 personer 1982, 2580 personer 1985, 2450 personer 1988 och 2420 personer 1991.

traditionella "vapenbröder" fp och m, samtidigt som det politiska avståndet till socialdemokraterna har blivit allt kortare. Avstånden mellan centerpartiet och de båda "uppstickarpartierna" kds och mp har varit betydligt mer stabila.

Det politiska avståndet mellan de båda flankpartierna m och v skulle kunna utgöra ett slags mått på graden av polarisering i partisystemet. Avståndet mellan de båda partierna har minskat under mätperioden, men inte på något övertygande sätt och bara under den senare delen av perioden. Den största avståndsminskningen ägde rum fram till 1988 års val - då var det politiska avståndet mellan m och v som kortast (4.23 enheter). Vid valet 1991 uppfattades avståndet åter som något längre. Möjligen kan inslaget av en grön partipolitisk di-

mension i 1988 års val ha 'stört ordningen' vad gäller partisystemets grad av polarisering mellan vänster-högerdimensionens båda flankpartier.

Av stort intresse är hur avståndet mellan mätperiodens två största partier, moderaterna och socialdemokraterna, har utvecklats. Trenden är mycket klar. Det politiska avståndet mellan m och s har blivit kortare under mätperioden; det är den tredje största avståndsminskningen i materialet (-0.94 enheter). Sedan 1979 har förutsättningarna för ett samarbete mellan moderaterna och socialdemokraterna gradvis blivit allt bättre i väljarnas ögon.

Resultaten visar också att avståndet mellan moderaterna och kds har blivit kortare, precis som tidigare resultat i uppsatsen har visat. Medan kds alltmer har räknats som ett borgerligt parti har väljarna uppfattat miljöpartiets position i partisystemet som allt längre ifrån moderaterna. Helt i linje med de resultaten är att avståndet mellan v och kds blivit längre, medan avståndet mellan v och mp blivit kortare. Detta bekräftar de slutsatser vi dragit tidigare om hur kds och mp rört sig i förhållande till de andra partierna. Kds har manövrerat i de etablerade borgerliga partiernas riktning, medan miljöpartiet alltmer förflyttat sig närmare de socialistiska partierna.

Skulle folkpartiet och socialdemokraterna kunna regera ihop? S har bjudit in fp till "gemensamt försvar av välfärden" och tankarna på en socialdemokratisk/ socialliberal koalition har ventilerats i ett flertal debattartiklar.¹⁶ Resultaten i tabell 4 visar att förutsättningarna för ett sådant samarbete blivit allt bättre sedan 1982. Det politiska avståndet mellan fp och s har blivit betydligt kortare. Och den största avståndsminskningen ägde rum mellan de två senaste valen. Väljarna tycks alltså vara mindre främmande för ett s/fp-samarbete idag än för ett decennium sedan.

Folkpartiets avstånd till kds har blivit betydligt kortare under den senare delen av mätperioden. Men på det hela taget har avståndet mellan fp och kds faktiskt ökat något; anledningen är att de båda partierna uppfattades som mycket nära varandra vid valet 1982. Det ökande avståndet mellan fp och mp är en tydlig trend; avståndet mellan de båda partierna har blivit längre för varje mättillfälle. Det är den näst största avståndsökningen mellan två partier under mätperioden.

Hur har väljarna uppfattat de politiska avstånden mellan socialdemokraterna och de båda "nya" partierna kds och miljöpartiet? Utvecklingen borde se ut på ungefär samma sätt som när det gäller avståndet mellan v och kds respektive v och mp, d v s avståndet till kds blir längre och avståndet till miljöpartiet blir kortare. Men så är det inte. Sedan 1985 har avståndet mellan socialdemokraterna och kds faktiskt blivit något kortare. Även om avståndsminskningen inte är särskilt stor är den tydlig och signifikant. Det politiska avståndet mellan s och mp minskar däremot på ett sätt som man kunde förväntat sig utifrån tidigare resultat; för varje mättillfälle blir avståndet allt kortare mellan de två partierna.

Utvecklingen av det politiska avståndet mellan kds och miljöpartiet är intressant av flera skäl. Ända sedan de två partierna kom med i undersökningarna och fram till valet 1991 har väljarna valt att placera kds och mp mitt emellan de två politiska blocken; de har innehaft en mittposition på den politiska väns-

ter-högerskalan.¹⁷ Om tidigare resultat om hur partierna har rört sig i förhållande till de andra partierna stämmer, borde det politiska avståndet mellan kds och mp bli större under mätperioden. Tidigare resultat tyder ju på att de båda partierna glidit åt var sitt håll i partisystemet; kds "åt höger" och mp "åt vänster". Resultaten i tabell 4 bekräftar detta på ett mycket tydligt sätt. Det politiska avståndet mellan kds och mp har ökat mer än något annat avstånd, över en enhet på gillar-ogillarskalan. Den största ökningen ägde rum ganska tidigt, mellan 1982 och 1985.

Politiska "utvikningspunkter"

Det är inte självklart att t ex en vänsterpartist uppfattar avståndet till moderaterna på samma sätt som en moderat uppfattar avståndet till vänsterpartiet. Därför är det intressant att studera hur de olika partiernas sympatisörer uppfattar avståndet mellan det egna och de övriga partierna. Från sina egna utvikningspunkter i partirummet kan de olika partisympatisörerna se helt eller delvis andra konfliktstrukturer och därför ha vitt skilda åsikter om avstånden mellan de olika partierna.

Trots att framställningen endast har ambitionen att vara deskriptiv, kan det vara på sin plats att lämna några vägar öppna för förklaringar av de variationer som finns i materialet. Väljarnas uppfattningar av politiska avstånd mellan partierna kan antas vara intimt förknippade med synen på vilka konfliktstrukturer som för tillfället dominerar politiken. I miljövalet 1988 var gissningsvis partiernas förhållande till varandra strukturerade på ett annat sätt än vid t ex löntagarfondsvalet 1982. Konfliktdimensioners varierande styrka från val till val påverkar troligen hur väljarna uppfattar partiavstånden. Stora väljarströmmar från ett parti till ett annat eller från vänster till höger påverkar sammansättningen av de olika grupperna av partisympatisörer. Partiledares stigande eller sjunkande popularitet kan vara en annan betydelsefull faktor att hålla i minnet: Westerbergeffekten i 1985 års val går t ex igen i hela undersökningsmaterialet; fp uppfattades som ett närmare liggande parti av samtliga partiers sympatisörer 1985.

De svenska väljarnas uppfattning är att de allra flesta partiavstånd minskade mellan 1979 och 1991 (se tabell 5). En annan iakttagelse är att partier som bedömts befinna sig på ett mycket långt avstånd i början av mätperioden tycks vara de som närmast sig varandra allra mest. I synnerhet gäller detta de båda flankpartierna v och m. Ytterligare en reflektion är att de två socialistiska partierna båda har närmast sig alla andra partier, vilket ger belägg för uppfattningen att blockpolitiken lösts upp allt mer och att gränserna mellan vad som är borgerligt och vad som är socialistiskt har blivit mindre tydliga.

Det finns få exempel på ökande politiska avstånd under mätperioden, men de som finns visar tydligt de intressanta förändringar som har kunnat spåras i tidigare analyser. I samtliga fall är antingen centerpartiet eller miljöpartiet inblandat.

Det första exemplet är de ökande politiska avstånden mellan centerpartiet och de andra borgerliga partierna. Resultaten bekräftar ännu en gång att centerpartiet glider allt längre bort från sina borgerliga kamrater. Enligt folkpar-

tiets, moderaternas och kds' sympatisörer har avståndet mellan det egna partiet och centerpartiet ökat. Samtidigt har c blivit allt mer populärt bland socialdemokraternas och vänsterpartiets sympatisörer. Observera dock att centerpartiets egna sympatisörer fortfarande räknar sig som fullvärdiga medlemmar av borgerligheten och fortfarande anser att kds, fp och m är de tre närmaste partierna. Detta dilemma kan ha stor betydelse för framtida regeringsbildande och för den partipolitiska maktbalansen under 1990-talet.

Det andra exemplet på ökande politiska avstånd gäller miljöpartiet. Från att ha varit ett parti på det politiska mittfältet tycks nu partiet orientera sig allt närmare socialdemokraterna och vänsterpartiet. Vänsterpartiet, som 1982 var det parti som miljöpartiets sympatisörer uppfattade som allra längst bort, har ryckt fram som mp-sympatisörernas tredje närmsta parti vid valet 1991. Uppfattningen att det politiska avståndet har ökat till mp är gemensam för kds-, m- och fp-sympatisörerna. Miljöpartiets egna väljare delar emellertid inte helt denna uppfattning. De tar bestämt avstånd från moderaterna, men inte från centerpartiet, folkpartiet och kds.

Vänsterpartiet

Resultaten från 1979 visar tydligt att vänsterpartiets sympatisörer rangordnade partierna enligt ett traditionellt vänster-högermonster: vpk – s – c – fp – m. Gapet mellan det borgerliga och det socialistiska blocket var stort och det bekräftar blockpolitikens starka förankring bland väljarna i 1979 års val. Lägg också märke till att vänsterpartisternas rangordning av partierna var identisk med de moderata sympatisörernas rangordning samma år. Båda väljargrupperna såg exakt samma konfliktmonster, fast från varsin ytterposition i partisystemet.

Blockpolitikens ställning förstärktes ytterligare i valet 1982. Frågan om löntagarfonderna var hett politiskt sprängstoff i den politiska debatten och fungerade som en ideologisk vattendelare mellan borgerligt och socialistiskt. Det politiska avståndet mellan vpk och de borgerliga partierna centerpartiet, folkpartiet och moderaterna blev större, enligt vpk-sympatisörerna, medan avståndet till socialdemokraterna minskade. Det nybildade miljöpartiet intog en mittposition mellan de båda blocken. Kds, som för första gången förekom i mätningarna, placerades mitt i det borgerliga nästet.

Mycket tyder på att valet 1982 var en brytpunkt; därefter har vänsterpartiets sympatisörer upplevt att avstånden mellan vpk och de andra partierna minskat allt mer. Folkpartiet och centerpartiet är de partier som har ökat sin popularitet mest bland v-sympatisörerna. Folkpartiet hade en ny partiledare 1985 och det kan förklara partiets ökande popularitet bland vänsterpartiets väljare. Centerpartiet har profilerat sig i miljöfrågor, vilket sannolikt stärkt partiets ställning bland vänsterpartiets sympatisörer. Vid miljövalet 1988 uppfattades de politiska avstånden som kortare till partier med en mer miljövänlig inställning (c, mp och kds) och längre till de "grå" eller mindre gröna partierna (fp, s och m).¹⁸

När vänsterpartiets sympatisörer blickar ut över partisystemet årgång 1991 ser de partierna uppradade som på ett pärlband. Socialdemokraterna är självklart närmast, som det varit under hela mätperioden. Miljöpartiet är den lika

Tabell 5. Partisympatisöremas uppfattningar av de politiska avstånden mellan det egna partiet och de andra partierna 1979-1991 (genomsnittliga avstånd).

		1979	1982	1985	1988	1991	Förändring 1979-1991	z
<i>Vänsterpartiets sympatisörer</i>	v-s	2.03	1.48	1.35	1.98	1.55	-0.48	2.29
	v-c	4.93	5.63	4.75	3.82	3.19	-1.74	7.18
	v-fp	5.38	6.32	4.71	5.52	3.97	-1.41	4.50
	v-m	8.08	8.11	7.66	7.51	6.45	-1.63	5.10
	v-kds	-	6.09	6.59	5.36	4.99	-1.10	3.40
	v-mp	-	4.06	2.80	2.62	2.52	-1.54	5.78
	v-nyd	-	-	-	-	6.82	-	-
<i>Socialdemokraternas sympatisörer</i>	s-v	3.95	3.89	3.51	3.26	2.99	-0.96	11.35
	s-c	4.84	4.75	4.56	3.55	3.18	-1.66	19.29
	s-fp	4.31	4.89	3.90	4.27	3.27	-1.04	11.27
	s-m	6.86	6.39	6.62	6.28	5.38	-1.48	13.01
	s-kds	-	4.70	5.31	4.68	3.95	-0.75	8.10
	s-mp	-	3.84	3.27	3.26	3.36	-0.48	5.37
	s-nyd	-	-	-	-	5.98	-	-
<i>Centerpartiets sympatisörer</i>	c-v	6.59	6.84	6.68	5.81	5.28	-1.31	6.58
	c-s	4.97	4.79	4.66	3.93	3.91	-1.06	5.27
	c-fp	2.27	2.48	1.86	2.55	2.62	+0.35	-2.25
	c-m	2.72	2.53	2.44	3.12	2.53	-0.19	1.03
	c-kds	-	3.38	3.01	3.42	2.07	-1.31	8.26
	c-mp	-	3.16	2.91	3.63	3.22	+0.06	-0.32
	c-nyd	-	-	-	-	4.47	-	-
<i>Folkpartiets sympatisörer</i>	fp-v	6.82	6.57	6.81	5.90	5.99	-0.83	4.12
	fp-s	4.21	3.77	4.13	3.46	3.49	-0.72	3.87
	fp-c	2.21	2.09	2.73	2.34	2.94	+0.73	-4.67
	fp-m	2.53	2.41	2.50	2.27	2.22	-0.31	1.89
	fp-kds	-	3.52	4.07	3.89	2.70	-0.82	4.13
	fp-mp	-	3.10	3.34	4.15	4.29	+1.19	-5.38
	fp-nyd	-	-	-	-	5.62	-	-
<i>Moderaternas sympatisörer</i>	m-v	7.94	7.97	7.82	7.24	7.04	-0.90	6.92
	m-s	6.01	5.91	5.79	5.21	5.34	-0.67	4.82
	m-c	2.69	2.80	3.08	3.01	3.99	+1.30	-11.14
	m-fp	2.48	3.42	1.94	1.92	2.21	-0.27	2.55
	m-kds	-	4.23	4.21	4.12	2.45	-1.78	16.71
	m-mp	-	4.32	4.19	5.29	5.45	+1.13	-8.24
	m-nyd	-	-	-	-	3.53	-	-
<i>Kds sympatisörer</i>	kds-v	-	7.51	7.65	6.17	6.33	-1.18	3.78
	kds-s	-	4.72	5.49	4.00	4.74	+0.02	-0.06
	kds-c	-	2.00	1.86	2.43	2.90	+0.90	-3.70
	kds-fp	-	3.03	2.60	3.31	2.60	-0.43	1.75
	kds-m	-	3.82	3.81	4.36	2.60	-1.22	4.46
	kds-mp	-	3.27	3.47	3.39	4.27	+1.00	-3.50
	kds-nyd	-	-	-	-	4.75	-	-
<i>Miljöpartiets sympatisörer</i>	mp-v	-	5.15	4.76	4.25	3.43	-1.72	4.24
	mp-s	-	3.49	3.22	2.83	2.79	-0.70	1.94
	mp-c	-	2.49	3.30	2.66	2.49	0.00	0.00
	mp-fp	-	3.88	3.31	3.46	3.57	-0.31	0.83
	mp-m	-	4.73	5.83	5.19	6.17	+1.44	-3.39
	mp-kds	-	4.27	5.11	4.30	3.99	-0.28	0.69
	mp-nyd	-	-	-	-	7.03	-	-
<i>Ny demokratis sympatisörer</i>	nyd-v	-	-	-	-	5.51	-	-
	nyd-s	-	-	-	-	4.03	-	-
	nyd-c	-	-	-	-	3.50	-	-
	nyd-fp	-	-	-	-	3.58	-	-
	nyd-m	-	-	-	-	2.22	-	-
	nyd-kds	-	-	-	-	3.22	-	-
	nyd-mp	-	-	-	-	4.33	-	-

självklara "tvåan", och därefter följer med jämna mellanrum centerpartiet, folkpartiet, kds och moderaterna. Ny demokrati hamnar sist i raden och är alltså det parti som av v-sympatisörerna uppfattas befinna sig längst ifrån vänsterpartiet. Det behöver emellertid inte innebära att vänsterpartisympatisörerna uppfattar nyd som varande längst *högerut* i partisystem – det är tvärtom mycket troligt att bedömningen är flerdimensionell: hur vänsterpartisterna uppfattar nyd:s position på exempelvis miljödimensionen och vänsterpartisternas grad av antipati gentemot nyd när det gäller flyktingpolitiken har gissningsvis betydelse i de här sammanhangen.

Socialdemokraterna

Bilden av de socialdemokratiska sympatisörernas avståndsuppfattningar är betydligt rörligare än vänsterpartisympatisörernas. Preferensordningarna av partierna förändras från val till val. Folkpartiet och centerpartiet bytte t ex plats på s-väljarnas rankinglista tre gånger under mätperioden och striden om positionen som närmaste parti har varit mycket hård mellan vänsterpartiet och miljöpartiet. 1991 uppfattade s-väljarna fyra partier (v, c, fp och mp) som lika nära det egna partiet. Men det var vänsterpartiet som drog det längsta strået och kunde inta positionen som socialdemokraternas närmaste parti. Den ökande trängseln på skalan och socialdemokraternas generella närmande till alla de andra partierna ger stöd för tanken på ett krympande partisystem. Även från de socialdemokratiska sympatisörernas utsiktspunkt i partisystemet uppfattas således de politiska avstånden till de andra partierna minska.

Avståndet mellan socialdemokraterna och det närmaste partiet, vänsterpartiet, var rekordlångt 1979 – nära fyra enheter på gillar–ogillarskalan. Det är det längsta avståndet till ett närmaste parti som har uppmätts under mätperioden. Att rekordet sattes av de socialdemokratiska väljarna är kanske inte så underligt eftersom de har en traditionellt högre grad av partiidentifikation än andra partiernas väljare (Gilljam och Holmberg 1990:120).

Kds hade 1982, när partiet för första gången kom med i mätningarna, en stark ställning som det populäraste borgerliga partiet bland s-sympatisörerna. Det blev dock ett rejält bakslag redan i valet därpå och avståndet till kds ökade. Valsamverkan med centerpartiet i 1985 års val är troligen den främsta förklaringen. Kds markerade tydligt ett borgerligt ställningstagande och kom bland de socialdemokratiska sympatisörerna att räknas som ett borgerligt parti. Trots att det politiska avståndet till kds har minskat ordentligt fram till valet 1991 lyckades partiet aldrig riktigt hämta sig från bakslaget 1985.

I valen 1982 och 1985 fick miljöpartiet låna positionen som socialdemokraternas närmaste parti från vänsterpartiet. I miljövalet 1988 blev det dött lopp

---

Kommentar till tabell 5: Tabellen visar de politiska avstånden mellan par av partier så som de olika partiernas sympatisörer uppfattar dem. För varje mätillfälle och för varje grupp av partisympatisörer redovisas sju genomsnittliga avstånd. I raden med beteckningen v-s presenteras vänsterpartisternas uppfattning om hur stort eller litet det politiska avståndet mellan vänsterpartiet och socialdemokraterna är vid varje undersökningstillfälle mellan 1979 och 1991. Radbeteckningen s-v syftar på samma politiska avstånd, men här istället hur socialdemokraternas sympatisörer uppfattar avståndet.

mellan de två. I 1991 års val fick mp ge sig i den hårdnande konkurrensen och föll tillbaka ända till fjärdeplatsen. Det politiska avståndet till mp var för övrigt det enda genomsnittliga avstånd som blev större 1991. Idag uppfattar de socialdemokratiska sympatisörerna c och fp, i nämnd ordning, som närmare än mp.

Moderaterna har varit det mest avlägsna partiet under mätperioden, utom vid det senaste valet då s-väljarna uppfattade nykomlingen ny demokrati som längre bort än moderaterna. Det är ett resultat som är ägnat att förvåna. I synnerhet som ny demokrati kan räknas som Sveriges andra "arbetarparti" eftersom partiet vid valet 1991 hade den efter socialdemokraterna största andelen arbetare bland sina väljare. Så mycket som en fjärdedel av ny demokratis väljare i valet 1991 kom dessutom från socialdemokraterna (Gilljam och Holmberg 1993).

Centerpartiet

Centerpartisternas syn på konfliktstrukturen i partisystemet kännetecknas av en påfallande stabilitet, i varje fall vad preferensordningarna beträffar. Först i samband med valet 1991 inträffar några större förändringar av partiernas rangordning.

Tabell 5 visar att centerpartisympatisörernas preferensordning av partierna 1979 är helt förenlig med en traditionell vänster-högermodell av partisystemet. Folkpartiet står centerpartiet närmast medan avståndet till moderaterna är något större. Sedan är det stora skillnader i avstånd till det tredje närmaste partiet, socialdemokraterna, och därifrån är det ytterligare en bit kvar till vänsterpartiet.

1982 hände mycket litet med centerpartisternas uppfattning om de politiska avstånden mellan det egna och de andra partierna. Avståndet till v blev något större och avståndet till s något mindre. Moderaterna stärkte sin ställning bland centerpartiets sympatisörer relativt folkpartiet och m/fp fick tillfälligt samsas om andraplatsen. Mp placerade sig som det tredje närmaste partiet och kds som det minst populära av de borgerliga partierna.

Trots stabiliteten vad gäller preferensordningarna har det ägt rum stora avståndsförändringar som är värda att kommentera. Folkpartiet blev åter centerpartisternas närmaste parti 1985 och lyckades försvara denna position även 1988. Förstaplatsen räddades då av att liknande tillbakagångar också drabbade de andra borgerliga partierna, m och kds. De politiska avstånden till de socialistiska partierna s och vpk minskade istället, och i motsvarande grad, under samma period. Även centerpartiets sympatisörer tycks alltså uppleva att det politiska slagfältet krymper ihop alltmer.

Det är förresten underligt att de "gröna" partierna kds och mp förlorar sympatier bland centerpartiets väljare samma år (1988) som miljöfrågor är på tapeten. Vad kan det bero på? I kds' fall kanske centerpartisternas ökade avståndstagande är en effekt av det avbrutna samarbetet mellan centerpartiet och kds i valet 1985. I miljöpartiets fall kan det vara så att centerväljarna mer såg mp som en konkurrent än en allierad på miljöfrågornas område.

Vid valet 1991 uppfattade centerpartiets sympatisörer de politiska avstånden mellan centerpartiet och de övriga partierna som kortare än 1988, men med ett

enda undantag: avståndet mellan c och fp. Två viktiga förändringar ägde rum. Kds steg övertygande fram som centerpartiets bästa vän i partisystemet och fp förlorade inte bara sin topp-position utan blev dessutom snuvad på andraplatsen av moderaterna. Det politiska avståndet till ny demokrati, slutligen, uppfattas bland centerpartiets sympatisörer vara betydligt kortare än till vänsterpartiet.

Folkpartiet

Utvecklingen av fp-sympatisörernas uppfattningar av de politiska avstånden mellan partierna präglas av dramatiska förändringar. Helt kort har de politiska avstånden till c och mp ökat, medan avstånden till alla andra partier har minskat. Kds' popularitetsframgång bland folkpartisterna, från fjärde till näst närmaste parti mellan 1988 och 1991, är den mest uppseendeväckande avståndsförändringen.

Vänster-högermonstret syns tydligt även i folkpartisternas bild av partisystemet. 1979 såg preferensordningen ut så här: fp – c – m – s – vpk. Det är precis samma mönster vad gäller rangordning och partiernas inbördes avstånd som centerpartisterna såg 1979, men nu ur ett folkpartistiskt perspektiv. Partierna behöll sina inbördes rangordningar i valet 1982. Avståndet till s och vpk blev något kortare och de nya partierna kds och mp mutade in det politiska tomrummet mellan de båda partiblocken.

1985 ökade samtliga politiska avstånd mellan folkpartiet och de övriga partierna enligt folkpartiets egna sympatisörer. Troligen kan detta förklaras med hjälp av den s k Westerbergeffekten. Fp-väljarna gav nämligen sitt eget parti en genomsnittligt mycket högre poäng på gillar-ogillarskalan vid valet 1985 än vad de hade gjort tidigare. Om poängsättningen av de andra partierna är ungefär på samma nivå som tidigare, blir effekten att de genomsnittliga avstånden ökar.

Det politiska avståndet mellan folkpartiet och miljöpartiet ökade kraftigt 1988. Miljöpartiets miljöbudskap gick inte hem hos fp-väljarna. Och avståndet till socialdemokraterna blev så mycket kortare att folkpartiets sympatisörer faktiskt uppfattade s som ett närmare stående parti än kds.

Moderaterna har varit folkpartiets närmaste parti i de tre senaste valen. Centerpartiet, den främsta konkurrenten om förstaplatsen under mätperioden, rasade ned till tredje plats 1991, till följd av kds starka medvind bland fp-sympatisörerna. Socialdemokraterna återfanns på fjärde plats och miljöpartiet var folkpartiets femte närmsta parti. Det aktiva avståndstagandet från ny demokrati till trots uppfattades vänsterpartiet ändå som det mest avlägsna partiet i partisystemet av fp-väljarna.

Moderaterna

De olika partiernas sympatisörer tycks vara överens om hur konfliktstrukturen i det traditionella svenska fempartisystemet såg ut vid valet 1979. De mönster vi tidigare konstaterat stämmer också väl in på de moderata väljarnas uppfatt-

ning (se tabell 5). Folkpartiet var moderaternas närmaste parti och centerpartiet befann sig inte mycket längre bort. Avståndsgapet till de socialistiska partierna var, precis som för de andra borgerliga partierna vid den här tiden, långt.

1982 sjönk moderaternas sympatier för fp mycket kraftigt. Moderaterna hade hoppat av den borgerliga regeringen och fp-ledaren Ola Ullsten hade, i egenskap av statsminister, gjort folkpartiet impopulärt bland de moderata väljarna (Holmberg 1984). Istället kunde centerpartiet ta plats som moderaternas närmaste parti.

Folkpartiet gjorde en fantastisk popularitetscomeback i de moderata leden i valet 1985. Med Bengt Westerberg som ny partiledare uppfattade m-sympatisörerna avståndet till fp som avsevärt kortare (nära en och en halv enhet kortare) än 1982. Centerpartiet fortsatte sin förflyttning bort från moderaterna, medan de socialistiska partierna uppfattades som något närmare.

Vid valet 1988 fick miljöpartiet sin dom av de moderata sympatisörerna. Efter att ha befunnit sig på ungefär samma avstånd som kds ökade det politiska avståndet till mp så mycket att t o m s stod högre i kurs än mp bland moderaterna. Mycket talar för att de moderata sympatisörerna från och med miljövalet 1988 kom att betrakta miljöpartiet som ett parti hemmahörande på vänsterkanten. Kds fortsatte istället att krypa närmare moderaterna i partisystemet.

Det skedde dramatiska förändringar mellan valet 1988 och valet 1991 även vad gäller moderaternas uppfattningar av avstånden mellan partierna. Folkpartiet behöll visserligen sin plats som moderaternas närmaste parti, men kds' ökande popularitet bland m-väljarna förde upp partiet till en god "andraplats". Centerpartiet fortsatte att röra sig bort från moderaterna, precis som de gjort under hela undersökningsperioden. Men nu ökade avståndet rejält och ny demokrati seglade in i riksdagen som m-sympatisörernas tredje närmaste parti.

Om man antar att svårigheterna att samarbeta blir större ju längre politiskt avstånd det är mellan två partier, är förutsättningarna för ett samarbete mellan moderaterna och centerpartiet sämre idag än någonsin, åtminstone i de moderata väljarnas ögon.

Hur moderaterna uppfattar avståndet till det ständigt mest avlägsna vänsterpartiet kan säga någonting om hur graden av polarisering i partisystemet har förändrats. 1979 var avståndet i genomsnitt 7.94 enheter på gillar–ogillarskalan. 1991 hade avståndet minskat till 7.04 enheter. De resultaten förstärker ytterligare bevisföringen i frågan om partisystemets kontraktion.

Kds

De kristdemokratiska sympatisörernas uppfattning av de politiska avstånden mellan det egna partiet och de andra partierna var i stort sett oförändrad under den första delen av mätperioden. Preferensordningarna av partierna såg ut på samma sätt vid valet 1982 som vid valet 1985. Centerpartiet var kds' närmaste parti, följt av fp och mp. Det politiska avståndet till moderaterna var betydligt kortare än avståndet till socialdemokraterna. För att vara ett mittenparti var kds-väljarnas avståndstagande från flankpartiet vpk ovanligt bestämt, 7.5 enheter på gillar–ogillarskalan.

1985 drygades det politiska avståndet till s, vpk och mp ut, medan avståndet till fp och c blev kortare. Centerpartiet behöll sin ställning som kds-sympatisörernas närmaste parti.

1988 var förändringarna av kds-väljarnas avståndsuppfattningar mer betydande. Nu var det till de borgerliga partierna c, fp och m som de politiska avstånden ökade, medan avstånden mellan kds och de partier som tidigare befunnit sig längst bort, s och v, som de politiska avstånden minskade mest. Tillfälligt tycktes kds' förflyttning i borgerlig riktning vara något tveksam. Troligen är det den gröna dimensionen som spökar. Miljöfrågornas stora aktualitet i 1988 års val kan ha förskjutit kds' position bort från de borgerliga partierna och närmare de socialistiska. Men det är kanske inte den största överraskningen. Enligt kds-väljarna ökade det politiska avståndet mellan det egna partiet och moderaterna så mycket vid valet 1988 att s knep moderaternas plats som kristdemokraternas fjärde bästa parti.

Vindarna blåste åt ett helt annat håll 1991. De politiska avstånden till c, mp, s och v blev avsevärt längre. Centerpartiet förlorade sin tidigare stabila ställning som kds-sympatisörernas mest omtyckta parti och förflyttade sig till en plats som tredje närmaste parti. Istället uppfattades fp och m som kds' närmaste partier. De stora förändringarna kan inte tolkas annorlunda än att kds förflyttat sig högerut, eller i varje fall mer åt det borgerliga hållet i partisystemet, *mot* fp och m och *bort från* de andra partierna. Kristdemokraternas tre regeringskolleger fp, m och c befinner sig numera alla på i stort sett samma politiska avstånd från kds. Nykomlingen ny demokrati uppfattades 1991 befinna sig på samma avstånd från kds som socialdemokraterna. Kds sympatisörer tycks inte betrakta nyd som ett politiskt näraliggande parti.

Miljöpartiet

Miljöpartiväljarnas preferensordning av partierna är intressant eftersom den kanske kan säga någonting om partiernas rangordning på den gröna tillväxt-ekologidimension som valforskarna letat efter under senare år (se Bennulf 1994). Om miljöpartiet antas vara det mest "gröna" och miljövänliga partiet skulle de partier som mp-väljarna anser befinna sig på ett långt avstånd från det egna partiet kunna uppfattas som de minst "gröna" eller, om man så vill, de mest tillväxtvänliga partierna.

Enligt miljöpartiets sympatisörer var centerpartiet det närmaste partiet vid 1982 års val och socialdemokraterna det näst närmaste, följt av folkpartiet, kds, moderaterna och vpk. Vänsterpartiets position som det mest avlägsna partiet förefaller mycket överraskande, eftersom partiet normalt räknas till de miljöorienterade. Den gröna dimensionen verkar därför inte ha ägt någon större relevans i början av 1980-talet, trots kärnkraftsomröstning och energidebatt (jfr Bennulf and Holmberg 1990).

Vid valet 1985 ökade de politiska avstånden mellan mp och de borgerliga partierna c, kds och m. Folkpartiet var det enda borgerliga undantaget och lyckades behålla sin ställning som tredje närmaste parti bland miljöpartiets sympatisörer. Tillfälligt, skulle det senare visa sig, ansågs socialdemokraterna vara miljöpartiets närmaste parti.

Avståndet till vpk minskade i valet 1985 och fortsatte att minska även i miljövalet 1988. Miljöfrågorna uppmärksammades av alla partier och mp vann nya väljare från skiftande politiska läger, vilket möjligen kan vara en förklaring till varför de politiska avstånden mellan mp och *alla* andra partier minskade det året. Centerpartiet lyckades återta titeln som miljöpartisternas närmaste parti från socialdemokraterna. Att c, v och kds uppfattades vara de partier som närmade sig mp mest 1988 kan vara ett tecken på att den gröna dimensionen hade åtminstone något inflytande på hur miljöpartiets väljare uppfattade konfliktstrukturerna i partisystemet.

Enligt mp-sympatisörerna ökade det politiska avståndet till moderaterna lika mycket som avståndet minskade till vänsterpartiet 1991 – en direkt följd av att miljöpartiet då förlorade sin högerflygel (Gilljam och Holmberg 1993). Vänsterpartiet klättrade upp en placering och blev mp-sympatisörernas tredje närmaste parti, efter centerpartiet och socialdemokraterna. Resultaten talar för att miljöpartiet förflyttat sig allt längre åt vänster. Avståndet till de socialistiska partierna är de enda som stadigt minskat under hela mätperioden.

Att centerpartiet och vänsterpartiet, som tillsammans med miljöpartiet anses utgöra det "gröna" partiblocket (Gilljam och Holmberg 1990:89), uppfattas befinna sig närmare mp än tillväxtpartierna m, fp och nyd talar för att miljöpartisterna delvis rangordnar partierna efter en grön dimension. Vad som emellertid inte stämmer med en sådan rangordning är socialdemokraternas placering som mp-väljarnas näst närmaste parti och kds' svaga femteplats. De riksdagsmän som valdes in i riksdagen vid valet 1988 fick i uppgift att rangordna partierna i den gröna dimensionen. Resultatet blev en rangordning med följande utseende: mp – vpk – c – kds – s – fp – m (Gilljam och Holmberg 1990:98). Den stämmer mycket dåligt med miljöpartisternas preferensordning av partierna samma år. Resultaten i tabell 5 tycks alltså avslöja mer om miljöpartiets vänster-högerposition i partisystemet än om partiets position på den gröna dimensionen.

Ny demokrati

Ny demokratis sympatisörer uppfattade moderaterna som det närmaste partiet i 1991 års val. I ljuset av tidigare presenterade resultat är det inte särskilt uppseendeväckande. Mer intressant är att nydemokraterna uppfattar de politiska avstånden till de övriga partierna som ungefär lika stora. Efter m följer i tät klunga fem partier; på andra plats kds, tätt följt av c och fp. Först på femte plats hittar vi s, med mp tätt i ryggen. På ett betydligt längre avstånd befinner sig vänsterpartiet som är i det närmaste avhängd från klungan. Kanske är den bilden typisk för vad som brukar kallas populistiska partier eller missnöjespartier: de flesta av partierna "dras över en kam" och diskrimineras inte nämnvärt från varandra. Nydemokraterna uppfattar avstånden mellan partierna i partisystemet som betydligt kortare än andra partiers sympatisörer.

Slagfältet krymper

Min uppgift har varit att sprida lite ljus över frågan om hur de svenska väljarna har uppfattat de politiska avstånden mellan partierna i partisystemet mellan 1968 och 1991. Som utgångspunkt har jag haft de senaste årens partisamarbeten över blockgränserna och partiernas stora enighet i viktiga politiska frågor. Huvudfrågeställningen har varit om de politiska avstånden mellan partierna har minskat. I studien har två mått på politiska avstånd använts: väljarnas andrapreferenser och genomsnittliga avstånd på gillar-ogillarsskalan.

Resultaten har på ett tydligt sätt visat att de politiska avstånden mellan partierna blivit kortare under mätperioden. De svenska väljarna har uppfattat att partisystemet har krympt och utrymmet för partierna har blivit mindre. Avstånden mellan partierna i det socialistiska och i det borgerliga blocket har överlag blivit kortare sedan 1979. Det tydligaste exemplet är att partisystemets två största partier under mätperioden, socialdemokraterna och moderaterna, har uppfattats som allt närmare varandra. Man kan därför tala om blockpolitikens upplösning och om att polariseringen i partisystemet har försvagats.

Även analysen av väljarnas andrapreferenser ger stöd för tesen om ett krympande partisystem. Det finns en allt större *spreadning* av andrapreferenserna inom varje grupp av partisympatisörer. I början av mätperioden var det vanligt att ett enda parti var det dominerande andrahandspartiet bland de olika partiernas partisympatisörer. Det är idag inte längre självklart att ett parti har *en* självklar granne i partisystemet; antalet partier som får "dela" på partiväljarnas andrahandsympatier är fler idag än för tjugofem år sedan. De olika partiernas väljarskaror tycks alltså vara mer brokiga och mindre homogena än tidigare. Att antalet tänkbara andrahandsalternativ blir fler bland de olika partiernas sympatisörer behöver inte enbart vara ett tecken på en allmänt ökande väljar rörlighet. Det kan också innebära att antalet potentiella samarbetspartners också uppfattas bli fler och att de politiska avstånden mellan partierna därmed blir kortare.

Vissa avståndsförändringar pekar på att några av partierna har förändrat sin position i partisystemet och i förhållande till de andra partierna på ett mer genomgripande sätt. De partier som tycks ha förändrat sina positioner mest är c, kds och mp. Centerpartiet har uppfattats befinna sig allt längre bort från sina borgerliga bundsförvanter fp och m. Kds, som haft stora framgångar i den dolda väljaropinionen, har rört sig närmare de andra borgerliga partierna. Det är framför allt bland moderater och folkpartister som kristdemokraterna på kort tid har vunnit ett starkt stöd. Miljöpartiet har blivit något av ett vänsterparti. Partiet har sedan det bildades uppfattats som ett parti allt längre vänsterut: avstånden till de borgerliga partierna har blivit längre medan avstånden till de socialistiska partierna blivit kortare.

Vilka är de krympande politiska avståndens orsaker och konsekvenser? Är det partierna eller väljarna som bidrar till den minskande polariseringen i partisystemet? En förklaring, som kanske riskerar att bli ett cirkelresonemang, är att det är de allt rörligare svenska väljarna som är orsaken. Eftersom väljarnas rörlighet har ökat är det inte längre lika "besvärligt" för väljarna att förflytta

sig också längre sträckor i det politiska rummet. Avstånden mellan partierna i partisystemet uppfattas därför som kortare. Att en sådan förklaringsansats verkar rimlig får stöd av resultat från 1991 års valundersökning. De "rörligaste" väljarna, dvs de svagt partiidentifierade väljarna, partibyterna och röstsplittarna, visar sig vara de som uppfattar avstånden mellan partierna som kortast.¹⁹ Någon närmare analys av vilka faktorer som spelar störst roll för storleken på väljarnas avståndsuppfattningar kommer emellertid inte att företas här.

Men om väljarnas uppfattningar om att de politiska avstånden mellan partierna blir mindre istället grundar sig på en allt högre grad av allmän *misstro* mot politiker kommer resultaten i en annan dager. Valforskarna har visat att misstron mot politiker har ökat kontinuerligt sedan 1968 (Gilljam och Holmberg 1993:170). Det kan ju mycket väl vara så att en väljare med lågt förtroende för politiker resonerar att "det inte spelar någon roll vem som styr landet" och "det inte finns någon skillnad mellan de politiska partierna". Men en stark politikermissstro kan lika gärna ha sin grund i, eller ha samband med, uppfattningen att det är för *stora* avstånd mellan partierna: "det blir för mycket tjafs och ingenting vettigt blir gjort". Resultat från 1991 års valundersökning visar emellertid att väljare med ett lågt förtroende för politiker tenderar att uppfatta avstånden mellan partierna som något kortare än de väljare som har ett större förtroende.²⁰

Blocköverskridande regering 1994?

Den här studien har berört väljarnas *uppfattningar* av de politiska avstånden mellan partierna. Om avstånden mellan partierna *de facto* har minskat med avseende på ideologi och graden av enighet i politiska frågor kan inte ges något svar på här. Det kan i och för sig mycket väl vara så. Jag ser det som en nödvändighet att komplettera väljarstudierna med andra undersökningar för att studera hur *partiernas politik* har förändrats under samma period.

Nya förutsättningar för partiernas konkurrens om väljarna och nya möjligheter till samarbete mellan partierna kan antas vara konsekvenserna av ett krympande partisystem. Gissningsvis kommer konkurrensen om väljarna att hårdna och i sin tur få konsekvenser exempelvis för hur partierna utformar sina valkampanjer. Enligt väljarnas uppfattning har förutsättningarna för partisamarbeten över blockgränserna aldrig varit bättre än idag. Men det behöver inte i realiteten innebära någonting för vilka partier som väljer att samarbeta med varandra. Däremot kan man med hjälp av resultaten få åtminstone vissa indikationer på om och hur de olika partiernas sympatisörer kommer att reagera på vissa typer av samarbeten. De kan antas reagera mer eller mindre positivt på att det egna partiet samarbetar med ett annat.

Om politisk närhet är en grundläggande förutsättning för att partier skall samarbeta i t ex en koalitionsregering ligger det nära till hands att spå kommande regeringssamarbeten över blockgränserna. Det finns anledning att misstänka att åtminstone de svenska väljarna skulle reagera mer positivt på sådana samarbeten idag än för tjugofem år sedan.

Noter

1. Artikeln är en sammanfattning och omarbetning av min C-uppsats i statskunskap (Oscarsson 1991). Den har skrivits inom ramen för projektet 'Dolda politiska opinioner' som leds av Mikael Gilljam, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet och finansieras av Humanistiskt-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet.
2. Se Holmstedt och Schou 1987 för en svensk partideologisk studie. Se också Bartolini and Mair 1990 för en analys om graden av konsensus i elva europeiska partisystem. I Rommetvedt 1991 används en empirisk undersökning av hur det norska stortingets ledamöter röstat i voteringar som ett mått på politiska avstånd mellan partierna. Dessutom utförs en analys av graden av oenighet och samarbetsmöjligheter i stortingets finansutskott.
3. Äldre svenska voteringsstudier är t ex Stjernqvist och Bjurulf 1968 och Bjurulf 1972.
4. I samband med 1968 års valundersökning genomfördes en intervjustudie med de svenska riksdagsledamöterna. Syftet var att studera representativ demokrati. Resultat från forskningsprojektet finns i bl a Holmberg 1974 och Särllvik 1969. Sedan dess har två ytterligare riksdagsundersökningar (1985 och 1988) genomförts inom ramen för det svenska valforskningsprojektet. För 1985 års resultat, se Holmberg och Esaiasson 1988.
5. Intervjufrågan om andrapreferens i de svenska valundersökningarna lyder: "*Vilket parti tycker Du näst bäst om?*". Intervjufrågan om grad av gillande av partierna lyder: "*På det här kortet finns ett slags skala. Jag skulle vilja att Du använde den för att ange hur mycket Du gillar eller ogillar de olika partierna. Du använder plussiffrorna om Du gillar ett parti. Ju mer Du gillar ett parti desto högre plussiffra väljer Du. Minussiffrorna använder Du för partier Du ogillar. Ju mer Du ogillar något parti desto högre minussiffra väljer Du. Nollpunkten på skalan markerar att Du varken gillar eller ogillar ett parti.*" Gillar-ogillarskalan har elva skalsteg och går från -5 till +5.
6. Cartwheel-metoden går till på följande sätt (fem partier): Intervjupersonen visar fem kort, ett i taget. Varje parti återfinns överst på ett sådant kort, och resten av partierna finns listade nedanför. Intervjupersonerna får i uppdrag att för varje kort ange vilket parti som är närmast partiet överst på listan, vilket parti som är näst närmast och slutligen vilket parti som är längst ifrån. Det parti som 'blir över' blir tredje bästa parti. Proceduren upprepas tills alla partier blivit inordnade efter inbördes avstånd. Resultatet blir en uppsättning svar som representerar väljarnas jämförelser mellan alla par av partier. Frågeserien användes i 1968 och 1976 års svenska valundersökningar. Skulle cartwheelmetoden användas i dagens partisystem med åtta partier skulle det krävas fyrtioåtta intervjufrågor för att erhålla fullständig information om hur väljarna uppfattar alla inbördes avstånd mellan partierna.
7. Den vita etisk-moraliska dimensionen omfattar i Gilljam och Holmbergs analys väljarnas åsikter om pornografiförbud, begränsad aborträtt, alkoholprishöjningar och kristna värden. I den xenofobisk-kosmopolitiska dimensionen ingår väljarnas inställning till u-hjälp, flyktingar och invandrare.
8. För analyser av väljarnas andrapreferenser, se t ex Särllvik 1970:185-208, Valen - Martinussen 1972:61ff, Särllvik 1976, Petersson 1977:137-148, Holmberg 1981:192-219, Valen 1981:214-218, Valen 1990, Oscarsson 1993 och Gilljam - Oscarsson 1994.
9. Lägg märke till att 'sympatisörer' och 'väljare' används synonymt i framställningen. Det korrekta är att endast använda ordet 'sympatisörer' eftersom undersökningen bygger på vilket parti intervjupersonerna tycker bäst om och inte på vilket parti de faktiskt har röstat på. I praktiken är det ingen stor skillnad. För att ta ett exempel: bara en procent av 1988 års väljare motiverade sitt partival med hänsyn till taktiska överväganden och sju procent röstade på ett annat parti än det de tyckte bäst om (Gilljam och Holmberg 1990:290). Se också Gilljam och Holmberg 1993:kap.15 som handlar om taktisk röstning i 1991 års val.

10. I 1982 års val fick mp 1.6 procent och i 1985 års val 1.5 procent av rösterna. Se Holmberg – Gilljam 1987: 23.

11. Resultat från 1991 års valundersökning stöder tesen. Av de väljare som *inte* angett något näst-bästa parti var 78 procent partiidentifierade. Samma siffra för de väljare som angett ett näst-bästa parti var 42 procent. Gruppen "partiidentifierade" är de väljare som betraktar sig som anhängare av något parti (starkt och svagt övertygade anhängare kombinerade).

12. Ett mer utförligt resonemang om gillar-ogillarskalans validitet och användbarhet finns i Esaiasson 1985, s.13-17. Exempel på hur gillar-ogillarskalan kan användas för att studera den dolda väljaropinionen är uppsatsen *Partiellsvenskan* (Gilljam 1991). En översikt över gillar-ogillarskalans potentiella användningsområden återfinns i Gilljam 1993.

13. Om en intervjuperson ger t ex folkpartiet poängen +3 och moderaterna poängen +1 på gillar-ogillarskalan innebär det 1) att personen ifråga föredrar folkpartiet framför moderaterna (en rangordning) och 2) att avståndet mellan de båda partierna är två enheter på gillar-ogillarskalan (en gradering). Med hjälp av en dator kan alla partipar jämföras med varandra. Ett genomsnittligt avstånd för varje par kan sedan beräknas utifrån hur varje enskild intervjuperson poängsatt partierna på gillar-ogillarskalan.

14. 1979 var det fem partier som intervjupersonerna fick i uppgift att placera på gillar-ogillarskalan, 1982, 1985 och 1988 sju partier och 1991 åtta partier. Antalet möjliga partipar varierar från mättillfälle till mättillfälle. 1979 10 kombinationer (1+2+3+4 = 10), 1982, 1985 och 1988 21 kombinationer (1+2+3+4+5+6 = 21) och 1991 28 kombinationer (1+2+3+4+5+6+7 = 28). Alla partipar vid samtliga mättillfällen mellan 1979 och 1991 ger således 10+21+21+21+28 = 101.

15. Genom att multiplicera antalet möjliga kombinationer av partipar med antalet partier för varje mättillfälle kan det totala antalet mått beräknas. $(10*6) + (21*7) + (21*7) + (21*7) + (28*8) = 725$.

16. Debatten drogs igång under våren 1993 med bl a två debattartiklar i DN 930303 och 930316 av Lars Leijonborg respektive Olof Ruin. Leijonborg, som är folkpartiets andre vice ordförande och gruppleddare i riksdagen, fördömde alla tankar på ett samarbete med s och förutspådde istället en hård konfrontation mellan socialdemokratin och liberalismen på 1990-talet. Olof Ruin ventilerade tankarna om flera typer av lösningar på den ekonomiska krisen genom mer eller mindre breda koalitionsregeringar, den mest kontroversiella en regering bestående av s och m. Debatten fortsatte sedan under sommaren med utspel från Ingvar Carlsson och Mona Sahlin: ett socialdemokratiskt samarbete med fp var önskvärt, även om s skulle få en möjlighet att bilda en majoritetsregering på egen hand. Bengt Westberg svarade senare under sommaren att ett regeringssamarbete med socialdemokraterna var att föredra, om det visade sig inte finnas någon möjlighet att bilda en borgerlig majoritetsregering utan stöd från ny demokrati. Under hösten 1993 har den folkpartistiska dörren till socialdemokratin varit ömsom stängd och igenbommad, ömsom på glänt eller öppen.

17. Sedan 1979 har intervjupersonerna i de svenska valundersökningarna ombetts att placera partierna på en skala från 0 (vänster) till 10 (höger). Väljarnas rangordningar av partierna från vänster till höger har sett ut på följande sätt (medelvärdesberäkningar):

1979: v - s - fp/c - m

1982: v - s - mp - kds - fp - c - m

1985: v - s - mp - kds - c - fp - m

1988: v - s - mp - kds - c - fp - m

1991: v - s - mp - c - kds - fp - nyd - m

18. Vänsterpartiet, miljöpartiet och kds räknades till de gröna och miljövänliga partierna i valet 1988. Folkpartiet, moderaterna och socialdemokraterna kallades för "grå" partier, "betongpartier" eller tillväxtvänliga partier. Se t ex Gilljam och Holmberg 1990:108.

19. I analysen har ett totalmått på avstånd i partisystemet använts. För varje individ beräknas ett genomsnitt av samtliga partiavstånd: alla partiavstånd läggs ihop och divideras med antalet partipar. Måttet kan betraktas som ett slags spridningsmått som vi-

sar hur intervjupersonerna har placerat ut partierna på gillar–ogillarskalan. Ju fler s k "ties" (två partier ges samma poäng) och ju fler korta avstånd (få skalsteg skiljer partier åt), desto lägre medelvärde. På aggregerad nivå är totalmättet ett gruppmedelvärde av individmedelvärden och kan användas för att analysera hur olika grupper i materialet uppfattar de politiska avstånden mellan partierna i partisystemet.

20. Totalmättet (se not 18) har här använts för att analysera skillnaderna mellan misstroende och förtroendefulla väljare. Därefter har ett 95%-igt signifikanstest för skillnad mellan medelvärden använts för att avgöra om skillnaderna är signifikanta eller inte.

Referenser

- Axelrod, R. (1989) *Conflict of Interest*. Chicago: Markham.
- Bartolini, S. and Mair, P. (1990) *Identity, Competition and Electoral Availability. The Stabilisation of European Electorates 1885-1985*. Cambridge: University Press.
- Bennulf, M. (1994) *Miljöopinionen i Sverige*. Lund: Dialogos.
- Bennulf, M. and Holmberg, S. (1990) The Green Breakthrough in Sweden. *Scandinavian Political Studies*, 13:165-184.
- Bjurulf, B. (1972) Från minoritetsparlamentarism till majoritetskoalition. En studie av riksdagens rösträkningar. *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 75:2.
- Converse, Ph. E. and Valen, H. (1971) Dimensions of Cleavage and Perceived Party Distances in Norwegian Voting. I *Scandinavian Political Studies*, Vol VI, Oslo: Universitetsforlaget.
- Coombs, C. H. (1964) *A Theory of Data*. New York: John Wiley & Sons.
- Coombs, C. H., Dawes, D. M. and Tversky, A. (1970) *Mathematical Psychology – An Elementary Introduction*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Downs, A. (1957) *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.
- Esaiasson, P. (1985) *Partiledarna inför väljarna. Partiledarnas popularitet och betydelse för valresultatet*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Esaiasson, P. (1991) Den gode partiledaren. I Holmberg, S. – Weibull, L. [red.] (1991) *SOM-rapport 6 – Politiska Opinioner*. Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Gilljam, M. (1988) *Svenska folket och löntagarfonderna – En studie i politisk åsiktsbildning*. Lund: Studentlitteratur.
- Gilljam, M. och Holmberg, S. (1990) *Rött blått grönt. En bok om 1988 års val*. Stockholm: Bonniers.
- Gilljam, M. (1991) Partiallsvenskan. I Holmberg, S. – Weibull, L. [red.] (1991) *SOM-rapport 6 – Politiska Opinioner*. Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Gilljam, M. (1993) *Dolda politiska opinioner*. (projektbeskrivning) Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Gilljam, M. och Holmberg, S. (1993) *Väljarna inför 90-talet*. Stockholm: Norstedts.
- Gilljam, M. och Oscarsson, H. (1994) Svenska folkets näst bästa partier. I Holmberg, S. – Weibull, L. (red) (1994) *SOM-rapport 11 – Vägval*. Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Holmberg, S. (1974) *Riksdagen representerar svenska folket. Empiriska studier i representativ demokrati*. Lund: Studentlitteratur.
- Holmberg, S. (1981) *Svenska väljare*. Stockholm: Liber.
- Holmberg, S. (1984) *Väljare i förändring*. Stockholm: Liber.
- Holmberg, S. och Gilljam, M. (1987) *Väljare och val i Sverige*. Stockholm: Bonniers.
- Holmberg, S. och Esaiasson, P. (1988) *De folkvalda. En bok om riksdagsledamöterna och den representativa demokratin i Sverige*. Stockholm: Bonniers.
- Holmstedt, M. och Schou, T-L. (1987) Sweden and Denmark 1945-1982. Election programmes in the Scandinavian setting. I Budge, I., Robertson, D. and Hearl, D. (1987). *Ideology, strategy and party change. Spatial analysis of post-war election programmes in 19 democracies*. Cambridge: University Press.

- Nannestad, P. (1984) Dimensioner i vælgerenes opfattelse af partisystemet. I Elklit, J. og Tonsgaard, O. [eds.] (1984) *Valg og vælgeradfærd. Studier i dansk politik*. Århus: Forlaget Politica.
- Nannestad, P. (1985) *Geometriske representationer af relationelle datastrukturer – Studier i multidimensionell skalering*. Avh. i Statskundskab, Århus universitet i Danmark, Århus: Forlaget Politica.
- Oscarsson, H. (1993) *Politiska avstånd – väljarnas uppfattningar av de politiska avstånden mellan partierna i det svenska partisystemet*. C-uppsats i statskundskab. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Petersson, O. (1977) *Väljarna och valet 1976*. Stockholm: Liber Förlag.
- Rommetvedt, H. (1991) *Partiavstand og parti-køalitioner*. Avh. i statskundskab, Stavanger: Rogalandforskning.
- Stjemqvist, N. och Bjurulf, B. (1968) Partisammanhållning och partisamarbete. *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 71:335-405.
- Stokes, D. E. (1963) Spatial Models of Party Competition. *American Political Science Review*, 57, juni 1963. Uppsatsen finns dessutom med i Campbell, A., Converse, Ph. E., Miller, W. E. and Stokes, D. E. (1966) *Elections and the Political Order*. New York: Wiley & Sons.
- Särilvik, B. (1968) Partibyten som mått på avstånd och dimensioner i partisystemet. *Sociologisk forskning* 1968:1.
- Särilvik, B. (1969) *Representationsundersökningens forskningsprogram*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Särilvik, B. (1970) *Electoral Behaviour in the Swedish Multiparty System*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Särilvik, B. (1976) *Mapping the Party Space – Distances, Evaluations and Ideological Perspectives. An analysis Framework applied to Data on Electors and Elected in Sweden 1964-1973*. Uppsats framlagd på IPSA-kongressen i Edinburgh i Augusti 1976.
- Valen, H. og Martinussen, W. (1972) *Velgere og politiske frontlinjer*. Oslo: Gyldendal.
- Valen, H. (1981) *Valg og politikk – et samfunn i endring*. Oslo: NKS Forlaget.
- Valen, H. (1990) Velgere, politisk avstand og koalitioner. *Norsk Statsvitenskapelig Tidskrift*, 6: 17-32.